

KLASİK VE ÇAĞDAŞ KAYNAKLAR IŞIĞINDA TURAN-İRAN KAVRAMI VE TARİHSEL COĞRAFYASI

Abdulhalik BAKIR* **Ahmet ALTINGÖK****

Özet

Turan ve İran kavramları genelde iki milletin adı olarak bilinir. Hâlbuki bu çok basit bir yanılgıdan ibarettir. Dikkatli bir şekilde bu konuyu incelediğimiz zaman Turan ve İran kavramlarının iki millete ait birer isim değil de iki ayrı coğrafyanın adı olduğunu net olarak görürüz. Hem de birbirine komşu iki coğrafyanın hatta iki ayrı ülkenin adıdır. Her iki coğrafya da birbirine yakın kültür, dil, din ve ananeye sahip boy ve toplulukların bir arada yaşamış oldukları iki ayrı ülkeden ibarettir. Turan adı verilen coğrafya Türklerin ve Türklerle akraba diğer kavimlerin üzerinde yaşamış oldukları, İran ve Çin arasında kalan ve hatta Horasan'ı içerisine alan kısımdır. İran ise Aryen kavimlerinin üzerinde yaşamış olduğu ve Turan ile Mezopotamya arasında kalan toprakların adıdır. Çoğu zaman bizler İran'dan kastın Farslar ve Turan'dan kastın Türkler olduğunu zannederiz. Hâlbuki yapmış olduğumuz bu kısa çalışmayla durumun hiçte bundan ibaret olmadığını ve bu iki kavramın anlamlarının daha geniş ve kapsamlı olduklarını görmüş olduk.

Anahtar Keimeler: *Aryen, Turan, İran, Alper Tunga, Saka.*

Abstract

Turan-Iran Concepts and Historical Geography in the Light of the Classical and Modern Sources

Turan and Iran or Pers concepts are generally known as the name of two nations. But, it is a delusion. When we examine this subject, we see that Turan and Iran concepts are the name of two differant geographies. And also they are the names of te two differant country. There are a close cultur, language, religion and tradations and also people who have got these facilities lived in these geographies. Turan is a geography that Turks and people who are relatives of Turks lived on it and it is between İran and China and even it take Horasan. İran is the name of the lands that Aryen people lived on it and it is between Turan and Mesopotamia. Usually we know İran as Farce and Turan as Turks. But with this short study, we learned that it isn't like this and these two concepts have wide and comprehensive meanings.

Key words: *Aryen, Turan, İran, Alper Tunga, Saka.*

Giriş

Turan sözcüğü, kavram olarak Farsça bir kökene sahiptir. Bu sözcüğün ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Turan sözcüğünün “Tur” sözcüğünün çoğulu olarak Farsça çoğul eki olan “an” ekinin “Tur” sözcüğüne

eklenmesi suretiyle elde edilmiş bir kavram olduğu hemen hemen bütün tarihçiler arasında muteber kabul edilen görüştür. Tur'un ise kavram olarak Türklerin atası olan "Tur'a" izafeten İranlılar tarafından söylenen bir sözcük olduğu ifade edilmektedir¹. "Tur" sözcüğü, Farsça "cesaret yiğitlik" anlamına gelir². İlk önceleri Türklerin atası kabul edilen "Tur'a" verilen bu isim, daha sonra bütün Türklere hatta Ceyhun Nehri'nin doğusunda yaşayan kavimlere izafeten genelleştirilmiş ve sonuna "an" çoğul eki getirilerek İranlıların dışındaki kavimleri belirtmek suretiyle "Turan" şeklinde çoğul yapılmıştır. "Turan" şeklinde çoğullanan bu kavram Türklerin yaşamış oldukları coğrafyayı ifade etmek için de kullanılmıştır³.

Bununla beraber "Turan" sözcüğü hakkında farklı görüşler de ortaya atılmıştır. Mesela bu sözcüğün, yine Farsça bir sözcük olan "Tura" sözcüğünün çoğulu olduğunu savunan bilim adamları da bulunmaktadır ki bu genelde batılı bilim adamları tarafından savunulan bir görüştür. İran ve Türk kaynakları "Turan" sözcüğünün Türklerin atası olarak kabul edilen Tur'a izafeten söyleyen sözcüğün "an" şekliyle çoğul yapılarak Türkleri kastetmek amacıyla kullanıldığında hem fikir olmalarına rağmen, batılı bilim adamları bu sözcüğün Farsça "Tura" sözcüğünden geldiği kanaatindedirler⁴. "Tura", Farsça kötü ruhlu, saldırgan ve her şeyi yok eden anlamlarına gelen bir sözcük olmakla beraber, İranlıların ülkelerinin doğusunda bulunan göçebe kavimlere aralarındaki savaşlar ve husumetten dolayı bu ismi taktıkları ve daha sonra bu sözcüğü "an" çoğul eki ile genelleştirerek Ceyhun nerinin doğusunda bulunan Farsça veya Türkçe konuşan bütün göçebe kavimleri kastettiklerini söylemişlerdir.

"Tur" veya "Turan" sözcüğüne ilk olarak Zerdüş Avesta kitabında rastlanılmaktadır⁵. Avesta'da t-r harfleriyle temellenmiş birçok kavim veya kabileden bahsedilir ki bunlardan bir tanesi de "Turlar'dır"⁶. Bu sözcüğün en yoğun olarak kullanıldığı dönem ise erken ortaçağlarda Sasaniler dönemidir. Sasanilerin bu sözcüğü idari anlamda kullandıkları ve ülkelerinin doğu satraplıklarına Turan dedikleri rivayet edilmektedir⁷. Hatta İranlıların ülkelerinin doğu kısımlarına Turan demeleri on sekizinci yüzyıla kadar

*Bilecik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı, Bilecik.

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Elazığ.

¹ Türkan 2002, 411.

² Levi 2002, 390.

³ Turan 1969, 20-21.

⁴ Levi 2002, 390.

⁵ Togan 1981, 37.

⁶ Türkan 2002, 410.

⁷ Levi 2002, 390.

sürmüştür. Onların bu bölgeye Turan demelerinin sebeplerinden biri olarak da buradaki kabile ve boyların hem Türkçe hem de Farsça dilleriyle konuşmalarından dolayı bu isimle tesmiye oldukları şeklinde bazı görüşler de bulunmaktadır⁸.

Turan sözcüğü en sık olarak İranlı kaynaklardan Firdevsi'nin Şehname'sinde geçmektedir⁹. Firdevsi bu eserini Gazneli Mahmut'un isteği üzerine yazmıştır. Bu eser İranlıların milli destanı olarak şöhret kazanmıştır. Eserde İran ve Turan savaşlarından geniş bir şekilde bahsetmektedir. Firdevsi Turan sözcüğünü İran sözcüğünün karşıtı olarak kullanmıştır. Turan'ın, İran'ın düşmanı olduğunu ve İran'ın doğu tarafında bulunduğunu, iki ülke arasındaki sınırın ise Ceyhun olduğunu ifade etmektedir. Aslında yazarın anlatmış olduğu olaylar, Ahamanişlerin İran'da imparatorluk kurmuş oldukları MÖ 550'li yıllardaki Saka-Pers savaşlarının destansı bir anlatımından ibarettir. Eserdeki anlatıma göre, Persler İran'ı, Sakalar ise Turan'ı temsil eder¹⁰. MS VI. yüzyılda Türklerden bahseden Menandros Türklere eskiden Saka dendiğini ifade etmiştir¹¹. İran'ın başında batılıların Kyros dedikleri Keyhüsrev¹²; Turanlıların başında ise İranlıların kendisine Afrasyab, Türklerin ise özellikle Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacib'in ifadelerine dayanarak¹³ Alper Tunga dedikleri Türk büyüğü bulunmaktaydı¹⁴. Bu eserinde Firdevsi, "Turan" sözcüğünü Türklerin atası olarak kabul ettiği "Tur'a" izafet eder ve bu konuyu destanında uzun bir şekilde anlatmaya çalışır.

İran sözcüğü ise, kaynağını Ari veya Aryen sözcüklerinden aldığı gibi, genelde coğrafi bir terim olarak kabul edilmektedir. İran, daha ziyade Aryen halkının yaşamış olduğu ülke veya coğrafya anlamında kullanılmıştır¹⁵. Sözcüğün temeli "ir" kökünden oluşmakla beraber sonuna getirilen "an" mekân ve yer son ekiyle birlikte "İran" şeklini almıştır. Ari veya Aryen sözcüğünün, "ir" veya "iyr" şeklindeki okunuşu ise Aryenî Perslerin bu sözcüğü kendi telaffuzlarıyla bu şekilde okumalarından kaynaklanmaktadır. Bu sözcüğün günümüzdeki kullanımı coğrafidir ve bir millete izafeten söylenmiş bir sözcük değildir. İran milleti kavramı olarak tam anlamıyla Pers veya Fars ırkını karşılamamaktadır. Günümüz İran'ında bile halen devlet adı olarak kullanılan bu sözcük, on dokuzuncu yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcüğün

⁸ Levi 2002, 391.

⁹ Aksoy 2002, 554; Karatay 2005, 113-117.

¹⁰ Durmuş 1997, 50 vd.

¹¹ P'yankov 2002, 615.

¹² Wiesehöfer 2003, 20 vd.

¹³ Aksoy 2002, 554.

¹⁴ Togan 2002, 506.

¹⁵ Türkan 2002, 411.

kullanılmasının sebebi ise II. Dünya savaşı sırasında İngiliz işgallerine karşı Almanların desteğini almak isteyen Farısların kendi ülkelerine Arilerin ülkesi anlamına gelen İran adını verdikleri ve bu şekilde Almanların teveccühünü kazanma amacı güttükleri bilinmektedir¹⁶. Bu nedenle, “İran” sözcüğü ırk temelli bir kavram olmaktan ziyade Aryen ırklarının üzerinde yaşamış oldukları ülke anlamına gelmektedir¹⁷.

Fakat bu sözcüğün, eski Pers kaynaklarında, r+y+n harfleri temelli olmak suretiyle farklı türevleriyle birlikte kullanıldığına dair çok sayıda iz vardır¹⁸. Zerdüşt Avesta, Dara Bihistun yazıtları, Nakş-ı Rüstem bunlara örnek olarak verilebilir. Persler kendilerini Ari ırkının bir parçası olarak kabul etmekle beraber, Ahamanişler döneminde kurmuş oldukları görkemli imparatorluklarıyla birlikte kendilerini tüm Aryen ırklarının hamisi ve koruyucusu olarak görmüşler ve Pers imparatorları kendilerini, “şahan şah-ı arien” ifadesiyle, yani tüm Aryen şahlarının şahı şeklinde tabir etmişlerdir. Bununla beraber İran sözcüğü, kavram olarak temelini Aryen veya Ari sözcüğünden alsa da, bu sözcük Hint-Avrupa-İran kavimlerinin ortak bir ön adı olan Aryen sözcüğü ile ifade edilen kavimlerden sadece Farıslar için özelleşmiş bir isimdir. Buna rağmen İran sözcüğü, Fars veya Pers sözcüğünün eş anlamlısı olarak değil, Aryen ırkının ülkesi anlamında coğrafi bir terim olmakla beraber, günümüzde bile Türk, Arap, Fars, Beluc, Peştu gibi kavimlerin birlikte yaşamış oldukları ülkeye verilen genel bir isim olduğunu görmekteyiz.

Proto Hint-İran-Avrupa kavimlerinin birbirlerinden ayrışmalarından önceki ön isimleri olan Aryen veya Ari terimi, bu kavimlerin ortak dil, din, inanç ve kültür birlikteliklerinin sağlanmış olduğu dönemlerde bu kavimlerin hepsine şamil kılınan ortak bir isim olmakla beraber, bunların yaşamış oldukları coğrafya üzerinde tam bir ittifak söz konusu değildir. Bir grup bilim adamı, Aryen ırkının anavatanın Avrupa toprakları olduğu, ancak sonradan doğuya doğru sürüklenerek Asya’ya geldiklerini söylemektedir. Diğer bir grup ise, Aryenlerin anavatanın Hindistan olduğunu ve oradan Ön Asya ve Avrupa’ya geçtiklerini savunmaktadır. Üçüncü bir grup da, Aryenlerin anavatanlarının Kafkaslar ve Kızılırmak arasındaki coğrafya olduğunu ve buradan Avrupa’ya ve Asya’ya doğru yayıldıkları yönünde bir görüş ileri sürmektedir¹⁹. Buna ek

¹⁶ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için Mariane Satrapi’nin www.kitaptürk.com adresindeki Eylül 2002 tarihli “Persepolis” adlı makalesine bakılabilir.

¹⁷ Ortaylı 1996, 11.

¹⁸ Mackenzie 1998, 8.

¹⁹ Aytbayev 2002b, 668.

olarak proto Aryen olan İndo-Germenlerin ortaya çıkış yeri olarak da Turan toprakları gösterilmiştir²⁰.

I. Türk Mitolojisinde Turan ve İran Tanımlaması

Türk ve İranî kavimlerinin komşulukları tarihin çok eski dönemlerine dayanmaktadır. İranlılar doğudaki komşuları olan Türklerin ülkelerini Turan olarak adlandırmış ve onların ülkelerinin Ceyhun Nehri'nin diğer tarafında olduğunu belirtmişlerdir²¹. Ahamaniş dönemi İranlılarının Turan adını vermiş oldukları bu ülkenin merkezi Orta Tiyanşan olan; Horasan, Soğdiana, Fergana ve Kaşgar'ı içine alacak şekilde bu bölgelerden Hazar'ın kuzeyi, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa topraklarına kadar uzanan alanda Saka Türkleri tarafından kurulmuş olan Büyük Saka İmparatorluğu olduğunu görmekteyiz²².

Oğuz destanlarının temelini teşkil eden “Şu” ve “Alper Tunga” destanlarında, İran Hükümdarları ile savaştıklarından ve hakanlarının merkez olarak Çu havzasında bulunan Balasagun ve Doğu Türkistan'daki Kaşgar şehirlerini esas aldığı bir Türk Turan devletinden bahsedilmektedir²³. Firdevsi'ye ek olarak İbn-i Belhî ve Dakikî; Karluk ve Çigil Türklerinden müteşekkil merkezleri Kaşgar (Ordukent) olan ve başlarında Afrasyab-ı Türki'nin (Alper Tunga) bulunduğu hanedan ailesinin Uygur Türklerinin oluşturduğu bir Türk devleti hakkında bilgi verirler. Eski İran kaynaklarından naklen el-Birunî, Taberî, Narşahî ve Nesefî gibi bilginler ise, bu eski Türk devletinin sınırının güney batıda İran sahasına doğru Meşhed ve Sarakhs şehirleri arasında uzanmakta olduğunu ifade ederler. Aynı yazarlar, bu sınırın ortasında bulunan Mezduran şehrinin eski Farsça'da Merz-i Turan yani Turan sınırı anlamında bir yerleşim yeri olduğunu ifade etmektedirler²⁴. Bu da Maverâünehir ve Horasan'ın tamamıyla bir Türk toprağı olduğunu ve daha sonraları Ahamanişler döneminde İranlıların eline geçtiğini göstermektedir²⁵.

Büyük İskender meşhur doğu seferi sırasında Orta Tiyanşan merkezli büyük Saka Turan devletini yıkarak Sakaların büyük çoğunluğunun Hazar'ın kuzeyinden Karadeniz ve Kafkaslara, bir kısmının da Orta Asya ve Çin sınırlarına çekilmelerine neden olmuş, Baktirya toprakları üzerinde Grek

²⁰ Rasonyi (Trs), 7.

²¹ Öztuna 1977, 29.

²² Karatay 2003, 25 vd.

²³ Togan 1981, 18.

²⁴ Togan 1981, 19.

²⁵ Barthold 1990, 83.

Krallığını kurmuştu²⁶. Daha sonra Makedonyalı İskender'in doğu seferi sırasında burada kurmuş olduğu Baktirya Grek krallığı yıkılmış ve bölge birçok mahalli krallık tarafından yönetilmeye başlanmıştı²⁷. İskender'in kurmuş olduğu Grek Krallığı, MS. II. yy'da yine Saka kökenli Kuşan²⁸ Türklerinin tekrar Baktirya topraklarına gelmesi sonucunda yıkılmış ve eski topraklarına yerleşen Saka boyları burada büyük Kuşan İmparatorluğu'nu kurmuşlardır²⁹. İskender'in doğu seferi sırasında Helenistik çağın doğuya bir hediyesi olarak kurulan Belh şehri, daha sonraları Saka kökenli Kuşanların Kuzey Afganistan'daki önemli bir merkezi olarak Turan Türklerinin eline geçmiş olacaktır. Miladi III. yy'da Kuşanların Baktirya toprakları ile Toharistan, Afganistan ve Kuzey Batı Hindistan'a hâkim oldukları bilinmektedir³⁰. Böylece Turan varlığı, Orta Asya ile birlikte Asya'nın güneyine doğru kaymaya başlamıştır.

Adını bir zamanlar Hindistan'dan bu bölgeye akan ve burayı istila eden Aryanilerden³¹ alan İran coğrafyasının kendine has zengin bir bitki örtüsü vardır. Bu orijinallığı Avrupa-Sibirya, Hint ve Arap-Akdeniz flora bölgeleri arasındaki kavşakta yer almasından kaynaklanmaktadır³². İran coğrafyası, Karadeniz, Kafkaslar, Hazar ve Maveraünnehir çizgisi üzerindeki milletlerin Basra aracılığı ile Hint Okyanusu'na açıldıkları stratejik bir ülke konumundadır³³. İran coğrafyasının en önemli özelliği bu stratejik yapısından kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca bu ülkenin bir iki istisna hariç istilalardan uzak kalmasını ve işgal edilememesini, sahip olduğu coğrafyaya ve stratejik özelliğine bağlamak gerekir. İran coğrafyasının, kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının tam ortasında bulunması, Asya'nın, Doğu Avrupa ve Rusya'ya açılan iç denizi Hazar ile Afrika ve uzak doğuyu çevreleyen Hint Okyanusu'nu Basra körfezi ile birleştiren önemli bir coğrafyanın ortasında yer alması; Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri arasında köprü vazifesi görmesi, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Küçük Asya'nın komşusu olması bakımından çok yönlü stratejik özelliklere sahip doğunun en önemli bölgelerinden biri haline getirmektedir³⁴.

MÖ. IX. yüzyıllarda ilk olarak Medlerin Urumiye civarına gelmeleri, Perslerin ise güneyde Fars bölgesine hakim olmaları suretiyle İran coğrafyasına

²⁶ Cöhce 2002, 81.

²⁷ Narain 2002, 822.

²⁸ Tezcan 2002, 793 vd.

²⁹ Narain 2002, 821.

³⁰ Tuğuşeva 2002, 152.

³¹ *Temel Britanica* 1993, IX, 87.

³² Hourcade 2000, 393.

³³ Hourcade 2000, 394.

³⁴ Karatay 2003, 19.

yerleşmiş oldular. Asurlularla ittifak kurmak suretiyle Persleri mağlup eden Medler daha sonra İskitlerle uğraşmaya başladılar ve onları etkisiz hale getirdiler. Böylece Babillilerle ittifak kurarak daha sonra da Asurluları ortadan kaldırdılar. MÖ 580 yılında Mezopotamya medeniyetlerinin etkisi altına giren Medler bu gelişme sonucunda tarih sahnesinden silinip gittiler³⁵. Daha sonraları İran coğrafyasında Perslerin devamı olarak ortaya çıkan Ahamanişler, Büyük Kuroş döneminde Med başkenti Ekbatana'yı MÖ. 550 yılında ele geçirerek güçlü bir imparatorluk kurdular. MÖ 547 yılında Küçük Asya üzerine sefer düzenleyen Kuroş, Sard'ı ele geçirerek Lidyalıları ortadan kaldırdı. Daha sonra 539 yılında Babil'i ele geçirmek suretiyle Suriye ve Filistin topraklarını ülkesine kattı. Kuroş'tan sonra Ahamenidlerin güçlü hükümdarı Dara doğuya yönelerek Sakalarla savaştı ve ülkesinin sınırlarını İndus ırmağına kadar genişletti³⁶.

Türk ve Fars ırklarının ilk tanışmaları MÖ VI. yy'da Tiyenşan, Pamir-Altay civarında yaşayan Sakaların Doğu İran yaylalarına inmeleri sonucunda gerçekleşmiştir³⁷. Pers kaynaklarında İskitlerin adına rastlanmakla beraber, bu kaynaklarda İskitlerin "Saka" şeklinde isimlendirildiği ve Sakalar hakkında bilgi veren en önemli kaynağın Pers kralı Daryuş'a ait olan "Behestun" kitabesi olduğu belirtilmektedir³⁸. Bu kitabeye göre Sakalar; Saka tigrā khāuda (sivri başlıklı Sakalar), Saka tiay para daray (Denizin ötesindeki Sakalar-Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Sakaları ifade etmek için kullanılan tabir) ve Saka Amirgiva (Orta Asya kökenli Maverāünnehir Sakaları) şeklinde üç kısma ayrılmaktaydılar. Genel anlamda bu üç Saka grubunun Pamir, Tiyenşan, Altay dağ kolları ile Batı Türkistan sahasını içerisine alan Tuna Nehri'nden Çin'in batı sınırlarına kadar uzanan düzlüklerde yaşamış oldukları ifade edilmektedir³⁹. Buna bağlı olarak Sakaların yaşamış oldukları coğrafyalar şöyle sıralanabilir; Amirgi Sakaları Fergana, Orta Tiyenşan ve Kaşgar taraflarında, diğer Saka grubu Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında, üçüncü grubun ise Karadeniz'in kuzey kısımlarında yaşamış olduklarını söyleyebiliriz⁴⁰. Birçok Türk lehçesinde "sa" veya "sak" sözcüğünün yaygın anlamlarından bir tanesinin "yay" olduğu ve bazı Türk lehçelerinde yaygın "güçlü" ve "kuvvetli" anlamlarında kullanılmalarından dolayı, Sakaların isimlerinin onların Türklükleri hakkında iyi bir bilgi verdiği söylenmektedir⁴¹.

³⁵ Naskali 2000, 394.

³⁶ Naskali 2000, 394.

³⁷ P'yankov 2002, 611.

³⁸ Çay-Durmuş 2002, 620.

³⁹ Çay-Durmuş 2002, 578; Togan 1981, 34.

⁴⁰ Togan 1981, 35.

⁴¹ Durmuş 2002a, 622.

Türk ve İranlıların kutlamış oldukları bayramlar ile yılın belirli günlerinde düzenlemiş oldukları matem günlerinin Saka-Pers ilişkilerine dayandığını söyleyenler de bulunmaktadır⁴². Perslilerin, Alper Tunga'yı öldürdükleri gün yüzyıllar boyunca Saka Türkleri arasında bir matem günü olarak devam etmiştir⁴³. Bunun yanında Alper Tunga'nın kardeşi Barsgan'ın Beykent'te Pers prensi Siyavuş'u öldürdüğü günü İranlılar matem günü olarak ilan etmişlerdir. Alper Tunga'nın öldürülmesinin Azerbaycan, Kafkasya ve Anadolu'nun, Sakalar tarafından Perslerin elinden alınmasının önüne geçildiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Sakaların Anadolu'daki egemenliklerinin sadece yirmi sekiz yıl devam ettiğini söyleyen Herodot, MÖ 626 yılında İranlıların Zile yakınlarında hileyle Sakaları imha ettiklerini ve onları Anadolu'dan attıklarını söylemektedir⁴⁴. İranlıların bu zaferi 6-7 yüzyıl boyunca bayram olarak kutladıkları söylenmektedir.

II. Türk Kaynaklarında Turan Coğrafyası

Türk ve İranî kavimlerinin komşulukları tarihin çok eski dönemlerine dayanmaktadır. İranlılar doğudaki komşuları olan Türklerin ülkelerini Turan olarak adlandırmış ve onların ülkelerinin Ceyhun Nehri'nin diğer tarafında olduğunu belirtmişlerdir⁴⁵. Ahamaniş dönemi İranlılarının Turan adını vermiş oldukları bu ülkenin merkezi Orta Tiyanşan olan; Horasan, Soğdiyana, Fergana ve Kaşgar'ı içine alacak şekilde bu bölgelerden Hazar'ın kuzeyi, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa topraklarına kadar uzanan alanda Saka Türkleri tarafından kurulmuş olan Büyük Saka İmparatorluğu olduğunu görmekteyiz⁴⁶.

Turan topraklarına daha sonraları Maverâünnehir denmesinin sebebi, Arapların Sasani İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra Türkistan topraklarına yapmış oldukları akınlardan sonra Ceyhun Nehri'nin ötesine Maverâünnehir adını vermelerinden dolayıdır⁴⁷. Ceyhun Nehri'ne eski Türklerin verdiği isim ise "Ogüz'dür"⁴⁸. Genel olarak coğrafyacılar arasında Maverâünnehir denildiği zaman, Ceyhun ve Seyhun arasındaki bölge akla gelmektedir. Fakat Maverâünnehir ile kastedilen toprakların, Ceyhun'dan başlayarak nerede bittiği kesin olarak belirlenmemiştir. Sasani İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra

⁴² Öztuna 1977, 25.

⁴³ Togan 1981, 506.

⁴⁴ Öztuna 1977, 25.

⁴⁵ Öztuna 1977, 25 vd.

⁴⁶ Karatay 2003, 25vd.

⁴⁷ Barthold 1990, 67.

⁴⁸ Özgüdenli 2003, 177.

hızla doğuya doğru ilerleyen Arap ordularının bir süre durakladıkları Ceyhun Nehri'nin öte tarafına bu ismi verdikleri bilinmektedir⁴⁹. İran, Çin, Yunan ve Arap kaynaklarında Ceyhun'un Turanî ve İranî kavimlerin arasında bir sınır olduğu kabul edilmektedir⁵⁰.

Çin, Yunan ve Arap kaynakları da İran ile Turan arasındaki doğal sınırın Ceyhun Nehri olduğunu söylemektedirler. İranlıların Afrasyab dedikleri Alper Tunga Tür'un soyundan gelen bir Oğuz hanı olup Türkistan ile beraber İran, Hindistan, Rum ve Rus ülkelerini ele geçirmiştir⁵¹. Böylece MÖ 700 yılından MS 642 yılına kadar Ceyhun genel sınır olmak üzere Pers, Part ve Sasani imparatorlukları ile Ceyhun Nehri'nin kuzeyinde bulunan Saka, Kuşan, Akhun ve Göktürk gibi Turanî kavimler arasındaki mücadele devam ede gelmiştir.⁵² İskender istilasından sonra Türk nüfusu bu bölgelerden doğuya doğru çekilmiştir. Doğuya doğru giden Türkler, Orkun vadisinde Hun, Göktürk ve Uygur devletlerini kurdukları için Moğolistan Türklerin anavatanı sayılıyordu⁵³. Hâlbuki İslam kaynakları bunlardan daha önce Batı Türkistan topraklarında İran, Rum, Rus ve Hindistan topraklarını fetheden ve başlarında Oğuz Han'ın bulunduğu bir devletten bahsetmektedir.

Turanî Aryaniler ve diğer Fars toplulukları ile Hint, Afgan toplumları üzerinde medeniyet alanında büyük tesirler icat eden Turan topluluğu hiç şüphesiz Saka kökenli Kuşanlardır. İskender'in Helenizm medeniyeti üzerine bina ettiği Greko Baktirya imparatorluğunun üzerine kurulmuş Kuşan İmparatorluğu Hint ve Aryani din ve kültür unsurlarını sentezleyerek yüksek bir medeniyet modeli ortaya çıkarmış bunları kendi Türklükleri ile yoğurarak yaşamış oldukları bölgedeki bütün kavimler üzerinde büyük tesirler bırakmışlardır. Afgan tarihçisi Abdulhay Habibi bu günkü Afgan ve Hint medeniyetlerinin ortaya çıkışının temelini Ahamaniş, Yunan, Hint ve Budist felsefesini Türklükleri ile yoğurarak bütün kültürler üzerinde egemenlik kuran Kuşanlıların attığına inanmaktadır⁵⁴. Yine aynı tarihçi devamında Kuşanlıların geriye bıraktıkları sanat eserlerindeki süslemelerin Saka dönemi süslemeciliğinin görkemli unsurları olduğunu belirtmektedir. Bu toprakların Türk egemenliğinde kalması Arapların Sasanileri ortadan kaldırıp Batı Türkistan'ın Turan kısmının Arapların eline geçmesine kadar sürmüştür; Tıyanşan ve Altay'dan sonraki kısımlar ise Çin egemenliği altına girmiştir⁵⁵.

⁴⁹ Barthold 1986, 408.

⁵⁰ Özgüdenli 2003, 177.

⁵¹ Ünal 1975, 17.

⁵² Ercilasun 1982, 238.

⁵³ Turan 1969, 19.

⁵⁴ Reisneya (Trs), 520.

⁵⁵ Rasonyi 1971, 97.

Türklerin yaşamış olduğu topraklar yani Turan ülkesine Türklerin vermiş oldukları isim Türk-eli'dir; fakat Arap ve İran kaynakları Türklerin yaşamış oldukları coğrafya için "Türk-ostan" tabirini kullanmışlardır ve bu tabir daha sonraları Türkistan şeklini almıştır. İranlıların, Türkistan'dan kastettikleri yer ise Ceyhun Nehri'nin öte tarafıdır⁵⁶. Elbette Türkistan tabiri Göktürk imparatorluğunun Maveraünnehir coğrafyasına olan hâkimiyetlerinden sonra İran ve Arapların bu bölgeye takmış oldukları isimdir. İlk veya erken ortaçağlarda İranlıların Ceyhun'un öte tarafına verdikleri isim elbette ki Tur'un ülkesi anlamına gelen Turan'dır⁵⁷. Bunun yanında Turan kavramı Türkistan kavramına göre daha genel bir isimdir. Bu isim genelden özele dönüşmüştür. Göktürk imparatorluğu Türk ismiyle bu bölgede kurulduktan sonra onların bu bölgelerdeki hâkimiyetinin de kuvvetlenmesinden ve kesinleşmesinden sonra artık bölgenin adını Türkistan olarak değiştirmiş ve özelleştirmişlerdir. Hâlbuki Turan kavramı bütün Türk kavim ve kabilelerine verilen ortak bir isimdi. Bununla ilgili Ziya Gökalp'in meşhur mısraları örnek olarak verilebilir. "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir Turan"⁵⁸.

Turan ülkesi Tura halkının adından meydana getirilerek Firdevsi'de Tuc/Tur olarak belirtilen isimden türetilmiştir. Türk ülkelerine verilmiş bulunan Turan tabiri, Arap tarihçileri ile Firdevsi'nin kaynak olarak kullandıkları Pehlevî dilindeki Hvatay-namak'te mevcut olduğu söylenmektedir⁵⁹. Bundahiş'de ise yalnız Türkistan kelimesini kullanmakta olup, Turan kelimesi ise Denkart'ta ve Turfan'da bulunan metin parçalarında bulunmaktadır. Firdevsi'ye göre Turan, Türklerin ve Çinlilerin memleketidir. İran'dan Amu-Derya Nehri'yle ayrılmıştır.⁶⁰ Diğer taraftan Afrasiyab'ın mağlubiyeti hakkında verilen bilgilerde, kendi ülkesinin başlangıcının Anadolu'ya kadar uzanmış olduğu görülmektedir⁶¹.

Firdevsi'ye göre, Afrasiyab'ın payitahtı olan Kang-diz Çin hududunda bir yerdedir; ancak Buhara'daki Kang memleketi ile hiçbir alakası yoktur. Turan hükümdarlarının tabileri olan Çinlileri ise Firdevsi bunların adlarını önce Çinlilerin içinde eriyen Avesta'daki eski Saynav halkı yerine koymuştur. Arap coğrafyacıları, Türklerin memleketlerini ancak Sır-Derya'nın şarkından başlattıkları için, Maveraünnehir'i içine almamışlardır. Buna göre coğrafyacılar,

⁵⁶ Baykara 2002, 286.

⁵⁷ Baykara 2002, 287.

⁵⁸ Güvenç 1997, 88; Baykara 2002, 287.

⁵⁹ Minorsky 1988, 108; "Türk ve Turan Tarihi": www.kıbrıs1974.com.

⁶⁰ Turan 1969, 21.

⁶¹ Kafesoğlu 2002, 310.

bu tetkiklerinde Turan'ı, Amu-Derya ile Sır-Derya arasındaki arazinin aynı gibi görmek eğilimindedirler. Harizmî'ye göre İranlılar Amu-Derya sahillerindeki araziye Marz-i Turan derler⁶². Yakut'a göre Turan, Maveraünnehir memleketidir; dünyanın Afridun tarafından üçe taksim edilmesi üzerine Türkler kendi memleketlerine, hükümdarları Tur'a izafetle Tûran adını vermişlerdir⁶³. Dimaşki'ye göre, Seyhun (Sır-Derya) Maveraünnehir çevresine Turan veya Tulan denilmektedir. Fergana denilen Türkistan memleketi bu çerçeveye dâhildir.

Masalik al-Abşar'da Turan tabirinin kullanılış şekli çok daha farklı olduğu söylenmektedir. Burada Volga Nehri'ne Tûran Nehri adı verilmiş ve Tûran'ın eski hükümdarlarının yazlık ordugâhları; Quatremere ile Marquart'ın, Ural dağları ile aynı kabul ettikleri Ark-Tag olarak gösterilmiş olduğu söylenmektedir⁶⁴. Turan, 10. Asırda yazılan Zafer-name'de yalnız edebî mukayeseler için kullanıldığı, 18. asır müelliflerinden Ebu'l-Gazi ise bu kelimeyi bazen esatiri bir tabir olarak, bazen batı Sibiryaya için kullanmış olduğu, bazen de tamamıyla Muhammed Harizmşah ülkesinin İran ile Turan arasında bulunduğunu kapalı bir şekilde kaydettiği belirtilmektedir⁶⁵. Turan kelimesini, Avrupa ise d'Herbelot'un Bibliothéque oriental'i ile tanıdığı söylenir⁶⁶. Burada, doğuştan Türk olup, Tur'un neslinden gelen ve Faridun'un oğlu olan Afrasiyab, Amu-Derya'nın ötesinde doğuya ve batıya doğru uzanan bütün ülkelerin hükümdarı olarak gösterilmiştir⁶⁷. Turan da bu ülkeye verilen addır. Fakat Türkistan adı, daha Ortelius ile Mercator'un haritalarında 16. asırda mevcuttu. Turan tabirinin Avrupa'da ilmi gündeme yerleşmesi ise 19. asırda olmuştur⁶⁸.

A. Türk Kaynaklarında Saka Turan İmparatorluğu

Sakaların yaşamış oldukları coğrafya genel olarak Doğu Türkistan ve Gobi bölgesi ile olan bağlantısı doğu tarafındaki birçok geçit ile sağlanan ve kuzeydoğu step bölgesi olarak adlandırılan Pamir, Tiyenşan, Altay dağ kolları ve Batı Türkistan üzerinden Tuna'ya kadar uzanan ve Güney Rusya'yı da içine alan sahadır⁶⁹. Sakaların MÖ 6. ve 2. yüzyıllarda Tiyenşan, Pamir, Altay civarlarında yaşamış oldukları ve bu dönem İran'da hüküm süren Perslerle

⁶² Aksoy 2002, 557.

⁶³ Aksoy 2002, 561.

⁶⁴ "Türk ve Turan Tarihi": www.kıbrıs1974.com

⁶⁵ Minorsky 1988, 109.

⁶⁶ "Türk ve Turan Tarihi": www.kıbrıs1974.com

⁶⁷ Kafesoğlu 2002, 310.

⁶⁸ Minorsky 1988, 109; "Türk ve Turan Tarihi": www.kıbrıs1974.com

⁶⁹ Çay-Durmuş 2002, 575; Atalay 2002, 242.

komşu oldukları bilinmektedir⁷⁰. Amirgi veya Amirgeba adı verilen bu Saka toplulukları Fergana ve Altay vadileri ile bir Türkmen Nehri sayılan Mergab Nehri'ne kadar olan Batı Pamir bölgelerinde oturmaktaydılar ve isimlerini de yine bu Mergab Nehri'nden almaktaydılar.⁷¹ Persler ve Helen imparatorluklarıyla yapmış oldukları mücadeleler sonucunda batıya doğru göç etmek zorunda kalan Saka toplulukları Karadeniz'in kuzeyindeki düzlükler üzerinde Tuna'ya kadar olan topraklara yerleşerek zamanla İskit adını almışlardır⁷².

Sakaların Horasan sahasına indikten sonra burada bir dünya devleti kurdukları söylenmektedir. Bu devlet Fergana ile Alay vadisi ve Mergab'a kadar olan Batı Pamir sahasını da içerisine almaktaydı. Buradaki Saka İmparatorluğu'nun sınırları İranlı Ahamanişler döneminde Merv şehrinde Hindikuş dağlarına kadar uzanmaktaydı. Saka Türkleri ve İranlıların bilinen ilk sıcak temaslarının Saka imparatoriçesi Zarin'in Med hükümdarı Striange'nin yapmış oldukları İran savaşlarıdır⁷³. Bu savaşın nedeni olarak Sakaların Baktirya'yı aldıktan sonra İran içlerine doğru yürümelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu savaşın Sakaların Baktirya'da yerleşmeleri ile son bulduğu ve Ahamanişlerin kurulmasından önce Baktirya halkının tamamen Sakalardan oluştuğu belirtilmektedir.

Sakaların en güçlü hükümdarının ise İranlıların Afrasyab dedikleri Alper Tunga olduğu ve kendisinin Pers hükümdarlarından Keyhüsrev tarafından MÖ 624 yılında öldürülmesinden sonra Saka devletinin zayıfladığından bahsedilmektedir⁷⁴. Keyhüsrev Alper Tunga'yı Altaylara kadar takip ettikten sonra kendisini Azerbaycan topraklarında yakalayarak öldürmüştür. Alper Tunga'dan sonra kendisinin torunu olan Saka imparatoriçesi Tomris ise MÖ 529 yılında Perslerin meşhur hükümdarı Büyük Dara'ya karşı ülkesini kahramanca savunduğu ve veliahdı olan Spargabir'in İranlılar tarafından öldürüldüğü söylenmektedir⁷⁵. Tomris Sakaların büyük kolu olan Massagetlerin⁷⁶ kraliçesiydi ve Saka Turan İmparatorluğu'nu başarılı bir şekilde Perslere karşı savunmuş hatta Kiyros ve ordusunu imha etmiştir.

MÖ 530 yılında Ahamaniş hükümdarı Kuroş ile 485 yılında Dara Türkistan üzerine sefer düzenleyerek Sakalarla savaşmışlardır. Kuroş'un

⁷⁰ P'yankov 2002, 611.

⁷¹ P'yankov 2002, 611.

⁷² Durmuş 2002, 620.

⁷³ P'yankov 2002, 612.

⁷⁴ Öztuna 1977, 22.

⁷⁵ Öztuna 1977, 22.

⁷⁶ Aytbayev 2002b, 532 vd.

Türkistan seferi sırasında bu bölgeyi istila ederek Seyhun havzasında bulunan Uratepe'ye gelerek burada kendi adına bir şehir inşa ettiği söylenmektedir. Kuroş'un, Gürgan taraflarında Saka imparatoriçesi Tomris ile yaptığı bir savaş sırasında öldürüldüğü söylenmektedir⁷⁷. Kuroş'un öldürülmesi üzerine Türkistan üzerine sefer düzenleyen Büyük Dara 522 yılında Ceyhun Nehri'nin kuzey kısmında Sakalarla savaşmış ve Saka ordusunun Skungh adlı komutanını mağlup ederek Semerkant ve Harezmi bölgelerini egemenliği altına almıştır⁷⁸. Dara'nın Türkistan topraklarını üzerinde kazanmış olduğu başarılarını ölümsüzleştirmek amacıyla Soğdiyana'da bir kitabe diktirerek heykelini yaptırdığı ve bu zaferlerini bayram olarak kutladığını belirtmektedirler⁷⁹. Herodot'un, Ahamaniş hükümdarı Dara döneminde Sakaların Kaspilerle birlikte Pers hazinesine 250 talant ödeyerek on beşinci satraplıklarını kurdukları ve bu satraplığın çok geniş ve zengin bir bölge olan Bedeşan, Pamir, Çitral, Gilgir ve Keşmir sahasını içine aldığı ifade ettiği söylenmektedir⁸⁰. Bu istiladan sonra ülkesine geri dönen Dara bu bölgede ölen Perslilerin mezarlarının Sakalarca yok edilmesi üzerine Saka hükümdarına bu tutumları karşılığında kendisine nota verdiği söylenmektedir⁸¹. Bununla birlikte MÖ 330 yılında, Aryani istilalarından dolayı Çin'e giden ve daha sonra tekrar dönerek Çu havzasında merkezi Orta Tiyenşan olan bir Saka devletini kuran ve Kaşgarlı Mahmud'un adına "Şu" dediği bir kurucu Türk büyüğünden daha bahsedilmektedir⁸².

Bunun yanında Sakaların Perslerle iyi ilişkiler içerisinde oldukları iki devlet arasında vergilerin dışında hediyeleşmelerin de olduğu ve bunların Ahamanişler dönemi Pers başkenti olan Persepolis kabartmalarında Pers hükümdarlarına at, silah ve süs eşyası hediye eden Sakalı tasvirlerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Ahamaniş hükümdarı Dara'nın Yunanistan üzerine yapmış olduğu büyük yürüyüş sırasında Saka Türklerinin de düzenli askeri birlikler şeklinde Dara'ya katıldıkları söylenmektedir. Perslerin Asya hükümdarları ile ilgili ilişkilerinde Sakaların Perslerin en eski askeri müttefikleri oldukları söylenmekle beraber Ahamaniş hükümdarı II. Artakserks'in en önemli müttefiklerinin Saka hükümdarı Amorg olduğu belirtilmektedir. III. Dara döneminde Baktirya satraplığına bağlı olarak Ahamaniş hâkimiyetine giren Sakalar Pers ülkesinin doğal halkları olarak kabul edilmeye başladılar. Hatta Persler ve Medlerle eşit sayılan Sakalar Ahamaniş devletinin önemli sahalarında görev almaya başladılar. Perslerin Amirgi adını

⁷⁷ Togan 1981, s. 38.

⁷⁸ Togan 1981, s. 38.

⁷⁹ Comparetti 2002, 157.

⁸⁰ P'yankov 2002, 612.

⁸¹ Durmuş 2002, 623.

⁸² Öztuna 1977, 23; Togan 1981, 33.

verdikleri bu Ceyhun sakaları ile İranlı ırkların birleşmesinden Tohar, Asegi gibi proto Fars kavimlerin ortaya çıktığı söylenmekle beraber Pers egemenliğinin dışında kalan Sakalar, Ahamanişler tarafından Soğd Sakaları olarak adlandırılmaktaydılar⁸³. Bununla birlikte Sakalar, Kuzey Kafkasya’da yer tutmuş olan proto Fars kavimlerden Kimmerleri Anadolu’ya kadar kovalayarak bir müddet Anadolu topraklarında yerleşmiş oldukları da ifade edilmektedir⁸⁴. Herodot’un, “göçebe İskitler Asya’daydılar, Massagetler ile yaptıkları savaştan sonra Araxes ırmağını geçerek Kimmerlerin yanına gittiler” dediği rivayet edilmektedir⁸⁵. Bunun yanında batılıların İskit adını verdikleri Karadeniz Sakalarının Pers ülkesinin kuzeyinden batıya doğru göç eden Orta Asya Saka toplulukları olduğu da belirtilmektedir⁸⁶.

Amirgi Sakalarının Horasan’a yerleşmesinden sonra MÖ III. yy’da başlayan İskender istilası⁸⁷ sonucunda Ahamanişlerin yıkılmasıyla birlikte Seyhun Nehri civarında Sakalarla ilk irtibatını kurmuş ve Baktırya bölgesini ele geçirmek için Sakalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İlkçağlarda gerçekleşen bu olay, Ceyhun Nehri sınır olmak üzere komşu halklar olarak yaşayan Türk-İran komşuluğunun, Sasanilerin Araplar tarafından yıkılması sonucunda Arapların Türklerle Ceyhun Nehri boyunca Maverünnehir hâkimiyeti için aralarında geçen savaşların bir benzerini oluşturmaktadır. MÖ III. yy’da Saka Türklerinin batıya doğru İran sahası üzerinde gerçekleştirmiş oldukları bu kayma hareketi, İskender istilası sonucunda Seyhun civarına çekilmek zorunda kalmıştır. Yine Ortaçağlarda Göktürklerin öncülüğünde Türklerin Horasan üzerinden Rey ve İsfahan’ı da içine alacak şekilde batıya doğru kayma teşebbüsleri yine Arapların Sasanileri yıkmak suretiyle yapmış oldukları İran istilası döneminde Türk ilerleyişinin Ceyhun Nehri civarına çekilmesi ile son bulmuştur.

İskender’in bu istilası sırasında Sakalar doğuya ve güneye doğru çekilmekle beraber Baktırya ve Soğdiyana bölgesi Aryanî akınına uğramıştır. MÖ 327 yılında Afganistan ve Tirmiz üzerinden Seyhun Nehri’ni geçerek Taşkent’e gelen İskender, Saka imparatoru Kardas’ı etkisiz hale getirir ve ülkesini egemenlik sınırları içerisine katarak burada Greko-Baktırya adını taşıyan Yunan krallığı kurar⁸⁸. Soğdiyana topraklarına çekilen Sakalar İskender’in kurmuş olduğu Grek-Baktırya krallığı ile iyi ilişkiler içerisine

⁸³ P’yankov 2002, 613.

⁸⁴ Togan 1981, 34; Durmuş 2002, 637.

⁸⁵ Durmuş 2002a, 621, Durmuş 2002b, 637.

⁸⁶ Durmuş 2002a, 620.

⁸⁷ Ercilasun 1982, 239.

⁸⁸ Togan 1981, 38.

girmişler ve hatta onlarla müttefik olarak Kherkes savaşına dahi katılmışlardır⁸⁹. Böylece İskender ile birlikte Maverainnehir Aryanî istilasına uğradıktan sonra Proto-Fars kavimler olan Alanlar ve Toharlar Orta Asya'ya doğru kaymaya başlarlar, fakat burada Hunların baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kalırlar. Hunların baskılarından nasibini alan Yüeciler MÖ 129 yılında Toharistan bölgesine gelerek Alan ve Tohar varlığının yoğun olduğu bölgeye yerleşerek ileride Kuşan şeklinde kurulacak imparatorluğun hakim unsuru olacaklardır⁹⁰.

B. Saka Turan İmparatoru Alper Tunga

Alper Tunga, Tûr'un soyundan gelen bir Oğuz hanı olup, Türkistan ile beraber İran, Hindistan, Rum ve Rus ülkelerini ele geçirmiş güçlü bir Turan imparatorudur⁹¹. MÖ 8. asırlardan beri merkezi Orta Tiyanşan'da bulunan ve bu günkü İran'ın Horasan bölgesini İran topraklarının ortasına kadar elinde tutan bir Saka mevcudiyeti zaten bilinmektedir. İran destanlarının bahsettiği Alper Tunga'nın, Hazar Denizi'nin kuzey, doğu ve güney kısımlarının diğer tarafında bulunan Türkistan hakani olduğu belirtilmektedir⁹². Alper Tunga'nın hakani olduğu bu Türk devletinin Sakalar olduğu, o dönemlerde bu bölgelerdeki Saka varlığından anlaşılmaktadır⁹³. Sakaların en güçlü hükümdarının ise İranlıların Afrasyab dedikleri Alper Tunga olduğu ve kendisinin Pers hükümdarlarından Keyhüsrev tarafından MÖ 624 yılında öldürülmesinden sonra Saka devletinin zayıfladığından bahsedilmektedir⁹⁴. Keyhüsrev, Alper Tunga'yı Altaylara kadar takip ettikten sonra kendisini Azerbaycan topraklarında yakalayarak öldürmüştür. Alper Tunga'dan sonra kendisinin torunu olan Saka imparatoriçesi Tomris ise MÖ 529 yılında Perslerin meşhur hükümdarı Büyük Dara'ya karşı ülkesini kahramanca savunduğu ve veliahdı olan Spargabir'in ise İranlılar tarafından öldürüldüğü söylenmektedir.⁹⁵

Afrasyab'ın Babası Peşeng Kağan adıyla bilinmektedir. Peşeng veya Puşeng İranlıların Alper Tunga'nın babasına vermiş oldukları bir isimdir ve bu ismin öz Türkçe karşılığı maalesef kaynaklarda mevcut değildir. İranlıların Alper Tunga'ya verdikleri isim ise Afrâsyâb'tır. Afrâsyâb'ın Alper Tunga olduğunu hem Kutatgu-Bilig, hem de Divan-û Lügatit Türk'ten anlıyoruz.⁹⁶

⁸⁹ Comparetti 2002, 158.

⁹⁰ Togan 1981, 39.

⁹¹ Ünal 1975, 17; İbn-i Belhî 1339, 39.

⁹² Öztuna 1977, 25.

⁹³ P'yankov 2002, 613.

⁹⁴ Öztuna 1977, 22.

⁹⁵ Öztuna 1977, 22.

⁹⁶ Togan 1981, 36.

Afrâsyâb, eski İranlıların kötülük ilahlarına verdikleri isimdir. Alper Tunga'nın İranlılarla girişmiş olduğu amansız savaşların ardından kendisine bu ismi yakıştırmış olmalıdır. Alper Tunga'nın, Med hükümdarı Keyhüsrev tarafından bir ziyafete çağrılarak hile ile öldürdüğü anlaşılmaktadır.⁹⁷ Bu olay MÖ 625 yılında meydana gelmiştir.

Alper Tunga ile ilgili en eski kayıtlara Herodot tarihinde rastlamaktayız. Herodot, Sakaların MÖ 653–625 yıllarında en güçlü devrelerini yaşadıklarını, bu dönemde Ön Asya'ya egemen olarak, İran üzerinden Mısır'ın kapılarına kadar ilerlediklerini; Doğuda Çin'e, batıda Tuna ovalarına kadar uzanan topraklar üzerinde egemen olarak büyük bir kağanlık geliştirdiklerini kaydederek; Sakaların Asya'ya buyruk oldukları bu dönemde başlarında Modova adında birisi bulunmaktaydı⁹⁸. Alper Tunga, ülkesinin sınırlarını Çin seddinden Karadeniz kıyılarına kadar genişletmekle beraber güneyde Mısır kapılarına dayandırmıştır. Böylece Çin'den Avrupa ve Afrika'ya kadar birçok boy ve kavmi egemenliği altına alan Alper Tunga doğudan ve batıdan İran ülkesini zorlayarak onlarla amansız savaşlara girişmiştir. Özellikle MÖ 653–625 yıllarında İran tarih ve destanlarında anlatılan savaşlar, İran ve Turan savaşları adını almaktadır. İran kaynakları ise Turan hükümdarının adını Efrasyab olarak tanıtmaktadır⁹⁹. 12. yüzyılda yaşamış Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'te, Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügati't Türk'te “İranlıların Efrasyap dedikleri Turan padişahının Alper Tunga” olduğunu kaydederler¹⁰⁰.

Herodot, Yurcae adlı bir urugdan bahseder ki bu kelime Türk adını vermektedir¹⁰¹. MS I. asırda yaşamış olan P. Mela, tarihi eserinde Herodot'u tamamlayıcı bilgiler kaydetmektedir. İdil (Volga) ve Yayık (Ural) nehirleri boylarında yaşamış budunu, Turcia adıyla tanıtmaktadır¹⁰². Avesta'nın Sanskritçe tercümesinde Tura ve Turuskalı adıyla bir uruğ kaydedilmektedir. İran destanlarında sıkça geçen Turan ülkesi ile Herodot'taki Yurcae, Pompenius Mela'nın yer göstererek tanıttığı Turkia (Türkiye) hep aynı kavimdir. Yani Türk kavmini ifade etmektedir. İran kaynak ve destanlarında, görülen Turan kelimesi ile Avesta'daki “Tura” kelimesi, Türk adıyla aynı kökten gelmektedir¹⁰³. Hatta bazı âlimler Hazar'ın doğusunda, Aral Gölü'nün etrafında Turan adlı bir budunun uzun süre bu bölgelere hâkim olduğunu kaydederler¹⁰⁴.

⁹⁷ Kafesoğlu 2002, 309.

⁹⁸ Öztürk 1980, 98; İbnu'l-Belhî 2008, 50-52.

⁹⁹ Öztürk 1980, 32.

¹⁰⁰ Togan 1981, 36; Karatay 2011, s. 157-166.

¹⁰¹ Kafesoğlu 2002, 308.

¹⁰² Togan 1981, 37.

¹⁰³ Togan 1981, 37.

¹⁰⁴ Kafesoğlu 2002, 309.

Herodot, Modova ile kastetmiş olduğu Alper Tunga'nın İskitlerin bir kolu olan Sakaların başbuğu olarak, Kafkasları aşım MÖ 6. yılda İran'ı istila ettiğini ve Keyhüsrev ile birkaç defa savaşarak ordularını mağlup ettiğini belirtir¹⁰⁵. Herodot'un bahsettiği Sakaların başbuğu Modova idi. Herodot devamla, "Sakalar Mısır'ın kapılarına varınca, Ön Asya'yı işgal ederek 28 yıl bu bölgede buyruk oldular." şeklinde bilgi verir. Keyhüsrev, MÖ 625 yılında Sakaların Başbuğu Modova'yı ve buyruk beylerini eski ismi Saekasta¹⁰⁶ yani Saka Gölü olan Urmiye Gölü yakınlarında düzenlediği bir şölene çağırarak aşırı derecede içki ikramı ile onları fazla sarhoş etmiş ve Modova'yı arkadaşları ile beraber öldürtmüştür.¹⁰⁷ Firdevsi ise Alper Tunga'yı saklanmış bulunduğu yeraltı sarayında Haoma adlı İranlı bir kâhinin bulduğunu ve kendisini Keyhüsrev'e teslim ettiğini anlatmaktadır¹⁰⁸.

Alper Tunga'yı Turan'ın ilk padişahı olarak kaydeden Bağdatlı Mesudî, Afrasyab'ın iki Zap Suyu arasını ele geçirek, buraları tahrip ettiğini ve sonradan Şahi Kirşab'ın bu bölgeyi eline geçirek şenlendirdiğini anlatmaktadır¹⁰⁹. Ahmed-i Tusî, Afganistan'ın ortasında, Gürcistan'daki ülkesinden dünyayı idare eden, dünyayı çeşitli devletlere bölerek, Türkleri yöneten bir cihan hükümdarından bahseder¹¹⁰. İran tarihlerinde Afrasyab, Franrasyab veya Karnamak adı ile anılır. Bunun ordası Kaşgar idi. Barsgan, Kuçkar, Balasagun, Semerkant, Demethan, Beyken, Merv, Siraks ise diğer şehirleri idi¹¹¹. Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügati't Türk'te açıkça Afrasyab'a Türklerin, Alper Tunga dediklerini yazarak, acunun başbuğu olduğunu kaydeder. Ölümü üzerine matem (yuğ) ayinlerinin düzenlendiğini, bu yuğlarda onunla ilgili sagular söylediğini anlatır¹¹². İslam âlimlerinden Gazali ve Niğdeli Kadı Ahmet de Afrasyab'a Türklerin Alper Tunga dediklerini kaydederler¹¹³.

Afrasyab'ın Sakaları da, MÖ 7. yüzyılda Hazar'ın kıyılarından, yani doğudan İran'a girmişlerdir. Afrasyab'ın oğlu Ercasp da Şehname'de Hazar'ın doğusundaki illerde buyruk olarak gösterilmektedir¹¹⁴. İran destanı Şehname'ye göre Feridun'un üç oğlundan Tur Afrasyab'ın ulu babasıdır. Tarihlerde kaydedilen Tur veya Turan bu addan gelmektedir. Turan kelimesi de Farsça'ya

¹⁰⁵ Herodotos 1991, 40-160.

¹⁰⁶ Togan 1981, 160.

¹⁰⁷ Öztürk 1980, 100.

¹⁰⁸ Firdevsi 1974, Özet kısmı.

¹⁰⁹ Turan 1960, 80.

¹¹⁰ Ögel 1971, 182.

¹¹¹ Kafesoğlu 2002, 307.

¹¹² Kaşgarlı 2004, I: 44, 164, 403; II: 31.

¹¹³ Turan 1960, 80-85.

¹¹⁴ Firdevsi 1974, Özet kısmı.

göre, Türk adının çoğuludur. Zekeriya Kazvinî'nin kaydına göre, “Şabaran” şehri Alper Tunga'nın başkentidir¹¹⁵. Arran'daki Seng-Şurakh, Alper Tunga'nın, Keyhüsrev'le yaptığı savaşların sonunda mağlup olduktan sonraki son sığındığı yerdir¹¹⁶. Uygur Budist rahipleri Alper Tunga'nın İranlılarla sürekli olarak yaptığı savaşların halk arasında yaşayan anılarından faydalanarak, İran'ın Zerdüş inancına karşı Manihaizm'i koruyan veya yaşayan bir başbuğ olarak kabul etmişler ve bu inançla onu mabedin önündeki duvara işlemişlerdir. Bu mabedin duvarlarında Alper Tunga'nın yaptığı savaşların da resmi görülmektedir¹¹⁷. Penc-Kent'te bir yağ ayinini canlandıran duvar resminin, Alper Tunga ile ilgili bir yağ tasvir ettiği kabul edilmektedir¹¹⁸.

III. Mitolojilerde ve Kaynaklarda Turan ve İran

Aryan mitolojisi, Pers ve Hint Vedic kültürün kurucuları antik Aryanlar tarafından inanılan mitolojidir. Avrupa, Pers ve Vedic gruplara ayrılmadan önce ortak bir Hint-İran yani Aryan mitolojisine sahip olduklarına inanılır. Bazı Aryan tanrılarının isimlerine kayıp Hitit ve Mitanni krallıklarından bugüne ulaşan bazılarının metinlerinde yer aldığı bilinmektedir. Bu konuda ana bilgi kaynakları erken dönem Farsi Avesta'sı ve Hint-Aryan Rigveda'dır. Hint-Avrupa topluluklarının dini uygulamaları, ibadetleri ve tapındıkları tanrılar arasındaki benzerliklerin yanı sıra kullanmış oldukları dillerin fonetik açıdan sahip oldukları ortak yönler, bir Proto-Hint-Avrupa ortak bir ırk, dil, din ve mitolojisinin ipuçları olarak görülebilir. Bu hipotetik dinin Hıristiyanlık öncesi Avrupa'daki dinlerin çoğunluğunun, kaynaklarını Hindistan'daki Dharma inançları ile İran'daki Zerdüşlük'ten almış olabileceği düşünülmüştür¹¹⁹.

MÖ Birinci bin yılın başlarında Kafkaslar ve Kızılırmak arasındaki bölgede aynı dili konuşan farklı Aryan ırklarının mevcudiyetinden bahsedilir ki bunların en büyük unsurlarının Guttiler ve Kaslar olduğu ifade edilmektedir¹²⁰. Onların doğusunda Asurlar daha ilerisinde Medler ve onların doğusunda da Persler bulunmaktaydılar ki bunların hepsi İndo-Aryan kavimler sayılmaktaydılar¹²¹. Bu dönemde Zab ile Dragattu alanları arasında bulunan Persler, doğuda Turan ve batıda Media krallıkları arasında yurt edinmişlerdi. Bu dönemde Zagros dağlarının Aryan ırklarının aksine, Turan halklarından

¹¹⁵ Kırzioğlu 1953, 80.

¹¹⁶ Kırzioğlu 1953, 80.

¹¹⁷ Esin 1972, 223.

¹¹⁸ Orkun 1936, 50.

¹¹⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Aryan_Mitolojisi

¹²⁰ Günaltay 1987, 91.

¹²¹ Günaltay 1987, 94.

oluşmuş oldukları Günaltay hoca tarafından belirtilmekle beraber adına Ön Turanlılar adını verdiği ırkların daha sonraları doğudan gelen Hint-İranlıların taziyeki sonucunda Zağros'tan batıya doğru ilerleyerek Asurluları zor durumda bırakmışlardır¹²².

Aryen mitolojisine göre, Turan hükümdarı Efrasiyab, tanınmış bir savaşçı ve İran'ın gelmiş geçmiş en büyük düşmanı idi. Feridun'un oğlu Tur'un yedinci kuşaktan torunu olan Efrasiyab, uzun savaşlar sonunda Heng-i Efrasiyab denilen yerde İran kralı Keyhusrev tarafından öldürüldü. Avesta'nın MÖ 1. binyıla ait olan Farvardin yazıtlarında, doğuda yaşayan ve İran halkının düşmanı olan Turiya halkından söz edilir. İran'a Arya halkının ülkesi dendiği gibi; Turan, Turya halkının ülkesi demektir. Bu mekan, Horasan'ın doğusunda ve Amu Derya Nehri'nin öte yanında bulunur. Gerek Zerdüşt metinlerinde, gerek Şehname'de Çinliler Turan halkları arasında sayılırlar¹²³. Horasan sahasında kalan ve Turan halklarının ana unsurlarından sayılan Sakaların zamanla Aryani unsurlarla karıştıkları da müşahede edilmektedir. Şimdiki İran'ın Sicistan adı verilen bölgesi Sasaniler dönemine kadar Sakastana şeklinde Farsların Saka-İstan adını verdikleri bölge Sasaniler döneminde Sagastan ve Sigistan şeklinde değişerek günümüzde Sicistan şeklini almıştır¹²⁴. Erken Ortaçağların başındaysa bu bölgede özellikle Batı Türkistan'da Soğdlular, Harezmîliler, Toharlılar ve yerleşik Türkler ikamet etmekteydiler¹²⁵. Aryanî istilasından dolayı doğuya çekilen Türk varlığı Kuşanlarla beraber tekrar batıya doğru kaymaya başlamıştır. Daha sonraları Hunların batıya göçleri sırasında onlardan koparak Aşağı Türkistan'a inen Akhunlar buradaki Türk varlığının zenginleşmesine büyük oranda katkı sağlamış, daha sonra Göktürklerin büyük bir imparatorluk olarak kurulduğu dönemlerde artık Maverâünnehir ve Horasan'ın büyük bir kısmı Turan topraklarının bir bölümü haline gelmiştir¹²⁶.

Turan topraklarının ilk sakinleri olan Saka Türkleri hakkında ilk bilgileri veren İran kaynağı, Pers kralı Dara'ya ait olan Bihistun kitabesidir. Bu kitabe Sakaları üç kısma ayırmıştır. Birincisi sivri başlıklı Sakalar, ikincisi yaylak Sakalar, üçüncüsü ise denizin diğer tarafındaki Sakalardır¹²⁷. Persepolis'te bulunan Xerxes kitabesinde de yaylak ve sivri başlıklı sakalardan bahsedilmektedir. Ayrıca bu kitabe Sakalar için Skudra tabirini de kullanmaktadır. Skudra tabirinin denizin ötesindeki Sakaları kastederek

¹²² Günaltay 1987, 94.

¹²³ "Turan": www.wikipedia.org/özgür asiklopedi.

¹²⁴ İbn-i Belhi 1339; Cöhce 2002, 816.

¹²⁵ Babayar 2002, 107.

¹²⁶ Kitapçı 1989, 52; Akbulut 2002, 832 vd.

¹²⁷ Çay-Durmuş 2002, 577.

kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır¹²⁸. Denizin öte tarafındaki Sakalardan kasıt ise Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış olan İskitlerdir. Pers kaynaklarında ifade edilen Saka Haumavarga'nın, Herodot'ta Sakai Amyrgioi şeklinde geçtiği görülmektedir¹²⁹. I. Dara'ya ait kitabede, Saka ülkesinin ülkenin kuzey doğusundan güney batısına kadar uzandığını belirtilmektedir. Üstelik bu dönem İran ülkesinin en kalabalık sınırını Sakaların oluşturduğu, yine Dara yazıtlarından anlaşılmaktadır. Bundan yola çıkarak da diğer batılı bilim adamlarının aksine Herzfeld, Sakaların anavatanının Pamir silsilesi olmadığı, bu bölgenin kuzeyinde bulunan Fergana vadisi olduğunu ileri sürmektedir¹³⁰.

Hamedan'da bulunan altın kitabelerde, Soğdakların ötesinde oturan Sakalar anlamında "Saka tahay para Sugdam" şeklinde bir ifadenin olduğu belirtilmiştir. Soğdların yaşamış oldukları doğal sınır Zarefşan'ın kuzeyindeki dağlar olduğuna göre, Sakaların oturmuş oldukları yer de doğal olarak Fergana vadisi olmaktadır. Turan ırklarının ilk halkasını oluşturan Sakalar, Kimmerler, Urartular, Asurlular ve Fenikeliler ile mücadele ettikleri gibi bunlara ek olarak en çok Perslerle mücadele etmişlerdir¹³¹. Pers kaynaklarında Turan halkları üç guruba ayrılmışlardır. Birincisi sivri başlıklı Sakalar anlamına gelen "Saka tiğrahaua". İkincisi denizin öte tarafında bulunan Sakalar anlamına gelen ve Karadeniz'in kuzeyindeki Sakaları kasteden "Saka tiay para daray". Üçüncüsü ise Herodot'un Saka Amirgava dediği ve Pers kaynaklarında, "Saka Hamargava" adı verilen Horasan Sakaları, diğer adıyla göçebe veya yaylak Sakalardır¹³².

Turanlıların Perslerle yapmış oldukları mücadeleler İran kaynaklarında yazılı kaynakların dışında kabartma ve damgalar üzerine de nakşedilmiştir. Darius'un Nakş-ı Rüstem'inde açık bir şekilde bu üç Saka gurubundan bahsedilmiştir. Persler bu üç Saka gurubuyla da mücadele etmişlerdir. Turan-İran savaşları MÖ 555 yıllarına kadar uzanmaktadır. Pers kaynakları, Pers hükümdarı Kyros'un, başlarında Amorges bulunan Horasan Sakaları ile mücadele ettiğini ve onların ükelerini kendi ülkesine kattığını söylemektedir. Kyros doğuya doğru yaptığı seferde Soğdluları ve Harezmlileri itaatleri altına alarak Saka unsurlarından olan Massagetler üzerine sefer düzenlemiştir¹³³.

¹²⁸ Çay-Durmuş 2002, 577.

¹²⁹ Herodotos 1991, 64.

¹³⁰ Çay-Durmuş 2002, 578.

¹³¹ Durmuş 1997, 49.

¹³² Durmuş 1997, 49.

¹³³ Durmuş 1997, 50.

Massagetlerin başında Tomris adında bir hatun bulunmaktaydı¹³⁴. Tomris, Kyros'u savaş fikrinden vazgeçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Massagetlerin sahip oldukları toprakları ele geçirmek isteyen Kyros, Tomris'e evlilik teklifinde bulunur fakat Tomris, Kyros'un asıl amacının ülkesinin topraklarını ele geçirmek olduğunun farkındadır. Böylece onun bu siyasi evlilik teklifini reddeder¹³⁵. Tomris komutasındaki Massaget ordusuyla Kyros komutasındaki Pers ordusu şiddetli bir şekilde savaşa tutuşurlar. Bu savaş sonucunda zafer Tomris'in olur ve Kyros savaş sırasında öldürülür. Bu olaydan sonra Persler, Sakalar üzerine saldırılarına devam etmişlerdir. Kyros'tan sonra başa geçen Darius, Sakalardan intikam alma yoluna gitmiştir¹³⁶. Darius ilk seferini sivri başlıklı Sakalar üzerine düzenlemiştir. Onların başında Skungh adında bir hükümdar bulunmaktaydı. Darius kendi kitabesinde, Sakalarla yaptığı savaştan bahseder ve onları nasıl yendiğini, hükümdarlarını nasıl tutsak ettiğini anlatır¹³⁷.

Darius'un ikinci seferi Karadeniz Sakaları üzerine olmuştur. Bu Sakaların Kafkasya üzerinden İran ülkesine akın etmeleri ve yine Aryen ırklarından olan Medleri dağıtmalarından dolayı idi. Aslında Darius'un Sakalar üzerine yürümesinin ilk nedeni, Sakaların Darius'un baş düşmanı olan Yunanlılarla olan iyi münasebetleriydi. Çünkü Yunanlılar gemi yapımında kullanmakta oldukları keresteleri Sakaların yaşamış olduğu ülkeden Karadeniz'in kuzeyinden ithal ediyorlardı ve Sakalar ile Yunanlılar arasında iyi bir ticari ilişki vardı¹³⁸. Bundan dolayı Darius'un Sakalar ile arası iyi bulunmamaktaydı. Onların Medya üzerine seferlerini fırsat bilen Darius, ikinci büyük seferini Karadeniz Sakaları üzerine yapmıştır¹³⁹. Fakat Sakalar Perslerle savaşmak yerine onların yolları üzerindeki kuyuları taşlarla doldurmuşlar ve otlakları yakmışlardır. Böylece Pers ordusunu yıpratmak suretiyle onları ülkelerine geri dönmek zorunda bırakmışlardır¹⁴⁰. Turan ve İran savaşlarının en yoğun olarak gerçekleştiği dönemler elbetteki Kyros ve Darius dönemleridir. Ancak Turan ve İran savaşlarının bu dönemde başladığını söylemek doğru olmaz, çünkü hem İran hem de Türk destanlarında Kyros'tan önce İran topraklarını istila eden Saka-Türk hakani Alper Tunga'dan da bahsedilmektedir. Kyros'un, babasının intikamını Sakalardan almak için onların üzerine sefer düzenlediğinden de diğer bölümlerde bahsetmiştik.

¹³⁴ Togan 1981, 38.

¹³⁵ Durmuş 1997, 50.

¹³⁶ Togan 1981, 38.

¹³⁷ Durmuş 1997, 51.

¹³⁸ Memiş 1987, 28.

¹³⁹ Mansel 1971, 255.

¹⁴⁰ Herodotos 1991, 228.

A. Aryen-İran İlişkisi

İran sözcüğü ilk kez Nakş-ı Rüstem'deki I. Ardeşir'in kabartmasına eşlik eden yazıtta tespit edilmiş Orta Farsça "Eran", Pehlevice (yrn) sözcüklerinden gelmektedir¹⁴¹. Burada Orta Farsça yazıtta eşlik eden Partça dilindeki yazıtta kral için, "ardaşir şahān şah aryan" ifadesi kullanılırken, kralın Orta Farsça yazıttaki adı "ardaşir şahān şah eran" olup, "İran'ın şahlar şahı Ardeşir" anlamına gelmektedir.

MÖ İki bin yılında Babil'in yanı sıra Elam ulusu bir uygarlık meydana getirirken, Hint-Avrupa istilacıları yerleştikleri uçsuz bucaksız İran platosuna kendi adlarını verdiler. "İran" sözcüğü, "Aryenlerin kökeni" anlamına gelen "Aryana Vaejo"dan türemiştir¹⁴². Bu yarı-göçebe halk, Medlerin ve Perslerin atalarıydı. Medler ilk İran devletini MÖ yedinci yüzyılda kurdular; bu daha sonra Büyük Sirus tarafından yıkıldı. Büyük Sirus, MÖ altıncı yüzyılda antik dünyanın en büyük imparatorluklarından birisi olan Pers İmparatorluğu'nu kurdu. İran, son İran Şahı'nın babası Şah Rıza'nın ülkesine İran adının verilmesini istediği 1935 yılına dek Yunanca'daki ismi Persia olarak anılıyordu¹⁴³. Bununla beraber İran kavramının ülke ismi olarak ortaya çıkmasının İhanlı dönemlerine rastladığı söylenmektedir¹⁴⁴. Bu kavramın bir ülke ismi olarak kullanılması Moğollara dayanmaktadır. Sözcük olarak ise bu isim ideolojik anlamda kaynağını Sasaniler döneminden almaktadır. İslami dönem İran'ında unutulmaya başlayan bu sözcük, İhanlılar döneminde idari bir isim olarak ortaya çıkmıştır¹⁴⁵.

Hatta Alan adının bile "Aryan" sözcüğünden geldiğine inanılmaktadır¹⁴⁶. Aryen sözcüğü İndo-İran konfederasyonuna mensup As, Sarmat, Kimmer, Alan, Med, Hint, Vedic, Harezmi unsurlarına verilen ortak bir ad olduğu şeklinde genel bir yargı vardır. Bunların dışında yine Asyalı olan Massagetler ise Saka-İskit kabile federasyonunun bir parçası oldukları, Aryen ırkına mensup olmadıkları ve Turan halklarından oldukları ifade etmektedirler¹⁴⁷.

Aryan kavimlerinin Orta Asya'da ortaya çıkmaları MÖ 2000'li yıllarda olmuştur¹⁴⁸. Anadolu ve Kafkaslar üzerinden gelen Aryaniler Hazar Denizi'nin güneyine yerleştiler. İndo Aryen kavimleri Anadolu üzerinden geçerken burada

¹⁴¹ Mackenzie 1998, 8.

¹⁴² Mariane Satrapi: "Persepolis" www.kitapturk.com, Eylül 2002- Paris

¹⁴³ Mariane Satrapi: "Persepolis" www.kitapturk.com, Eylül 2002- Paris.

¹⁴⁴ Ortaylı 1996, 11.

¹⁴⁵ Ortaylı 1996, 11.

¹⁴⁶ Alemany 2002, 530.

¹⁴⁷ Aytbayev 2000a, 632.

¹⁴⁸ Togan 1981, 31.

oldukça yoğun miktarda kendilerine ait izler bırakmışlardır. Aryen unsurlarının geldiği MÖ 2000'li yıllara kadar tüm Asya Altaylı ve Turanî kavimlerin merkezi durumundaydı. Bu Aryanîler'den olan Vedik adı verilen unsurlar ise Hindistan'a yerleşmişlerdir¹⁴⁹. Böylece Aryan-Vedik unsuru bugünkü Hintlilerin atalarını teşkil etmektedirler.

Aryanîlerin diğer bir kısmını teşkil eden Harezmi, Soğd ve Alan unsurları ise Türkistan adı verilen Turan topraklarının batı kısımlarına yerleşmişlerdir¹⁵⁰. Turan topraklarına yerleşen Aryanî unsurlar buradaki Turanî kavimler ile kaynaşarak Turan-İran karışımı melez ırkları oluşturmuşlardır. As, Alan, Soğdlar bunların en bariz örneklerini oluşturmaktadırlar. Anılan Aryan kavimleri bu bölgedeki Turanî unsurlar olan Massagetler ve Sakalar ile kaynaşmışlardır. Harezmi ve Alanlar Masagetler ile Soğdlular ise Sakalar ile kaynaşmak suretiyle melezleşmişlerdir¹⁵¹.

Aryan istilasından önce Asya'da orta Tıyanşan merkezli büyük Saka imparatorluğu bulunmaktaydı. Bu imparatorluk diğer Turanî kavimleri de içerisinde barındıran bir konfederasyon şeklindeydi. Bu Turan konfederasyonunun sınırları Çin sınırından Tuna Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Eski İran kaynakları dahi Sakaların bir kısmının Fergana, Orta Tıyanşan ve Kaşgar taraflarında, diğer bir kısmının Aral Gölü ve Hazar Denizi etrafında, diğer bir kısmının da şimdiki Rusya'nın güneyinde yaşamış olduklarını ifade etmişlerdir¹⁵².

G. Singh MÖ 3000 ve 1750 yılları arasında Ön Asya halklarının Türkistan'ın güneyi ve Hindistan'ın kuzeyine doğru kayarak burada farklı bir kültürün gelişmesine sebep olduklarını, bu kültüre tarihte Ari kültürü adı verildiğini ifade etmiştir¹⁵³. Fakat batılı bilim adamları bu kültürü Hint-İran dili konuşan ırklar birliği temeline oturtmuşlardır. Bununla beraber kuzeyden gelen Turanî kavimlerden bazıları bu dil gurubunu konuşan kavimlerle birleşerek farklı bir kültürün de ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu kültürün oluşumuna neden olan ırklar ise Hint-Avrupa ırklarıdır, doğuya doğru Asya'ya kayan bu Hint-Avrupa ırkları Ari yani Aryen ırkının ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Cöhce 2002, 816.

¹⁵⁰ Togan 1981, 32.

¹⁵¹ Togan 1981, 33.

¹⁵² Togan 1981, 35.

¹⁵³ Aytbayev 2002b, 668.

¹⁵⁴ Aytbayev 2002b, 668.

B. Aryen Veya İran Coğrafyası

Ortadoğu coğrafyasına dâhil edilen İran toprakları orta doğunun Asya'ya açılan kapısı olarak kabul edilmektedir. Kuzeyinde uzanan Hazar Denizi ile güneyinde Hint Okyanusu arasında bir kapı görünümünde olan İran toprakları Küçük Asya, Kafkaslar ve Maveraünnehir'in ortak buluşma noktası şeklinde kilit bir konuma sahiptir. İlk çağlarda Türklerin göç yollarının genelde Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçmesinin en büyük nedeninin bu coğrafyaya çakılıp kalmış bulunan Fars unsurundan kaynaklanmış olduğu söylenmektedir.¹⁵⁵ Eski çağlardan beri İran toprakları üzerinde kurulan Fars imparatorlukları doğu batı ticaret yolları üzerinde tam bir gümrük kapısı şeklinde işlev gören ülkelerinin bu konumunu çok iyi değerlendirip ipek yolu ticaretinin aslan payını kendileri aldıkları gibi bu konumlarını siyasi alanda bir koz olarak kullanmasını çok iyi bilmişlerdir. Bu coğrafyanın doğudan ve kuzeyden aşılması güç sarp dağlarla çevrili olması, doğuda ise uzanan bozkırlar ve çöllerin çok gerisinde yer alması nedeniyle güvenli bir yere sahip olup işgallerden uzak kalabilmiştir.¹⁵⁶

Adını bir zamanlar Hindistan'dan bu bölgeye akan ve burayı istila eden Aryanilerden¹⁵⁷ alan İran coğrafyasının kendine has zengin bir bitki örtüsü vardır. Bu orijinalliği Avrupa-Sibirya, Hint ve Arap-Akdeniz flora bölgeleri arasındaki kavşakta yer almasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸ İran coğrafyası Karadeniz, Kafkaslar, Hazar ve Maveraünnehir çizgisi üzerindeki milletlerin Basra aracılığı ile Hint Okyanusu'na açıldıkları stratejik bir ülke konumundadır.¹⁵⁹ İran coğrafyasının en önemli özelliği bu stratejik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca bir iki istisna hariç istilalardan uzak kalması ve işgal edilememesinin altında sahip olduğu coğrafyanın ve stratejik özelliğinin payı büyüktür. İran coğrafyası kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının tam ortasında bulunması Asya'nın Doğu Avrupa ve Rusya'ya açılan iç denizi Hazar ile Asya'nın Afrika ve uzak doğuya giden Hint Okyanusu'na açılan Basra körfezine açılan önemli bir coğrafyanın ortasında yer alması; Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri arasında köprü vazifesi görmesi, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Küçük Asya'nın komşusu olması bakımından çok yönlü stratejik özelliklere sahip doğunun en önemli bölgelerinden biri olarak sayılabilmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Karatay 2003, 18.

¹⁵⁶ Karatay 2003, 19.

¹⁵⁷ *Temel Britanica* 1993, IX, 87.

¹⁵⁸ Hourcade 2000, 393.

¹⁵⁹ Hourcade 2000, 394.

¹⁶⁰ Karatay 2003, 19.

Türklerle ilk münasebet kuran İran medeniyeti Pers İmparatorluğu'dur. Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına ve egemenlik alanlarına baktığımız zaman batıda Mezopotomya'dan doğuda Pamir'e doğru uzanan alanda Afganistan, İndus ve Amu Derya arasında uzanan bir geçit devleti şeklinde olduğu görülmektedir¹⁶¹. Bugünkü İran coğrafyası etrafı sıradağlarla çevrili çukurlardan ve kısmi havzalardan oluşmuş, kuzeyde Hazar Denizi'yle bitişik Elburz dağları ve Hindukuş silsilesi ile Pamir'e devam eden kuzey İran dağları İran coğrafyasının ana çerçevesini oluşturur. Zağros dağları, İran'ı Mezopotamya ve İran körfezine karşı korumaktadır. Doğuda ise Belucistan'dan kuzeye doğru uzanan ve Hindukuş'la birleşen sıradağlar İran coğrafyasının ana sınırlarını oluşturur¹⁶².

Pers imparatorlarından Dara'nın kitabelerine bakılırsa, Soğdiya ülkesinin ötesinde Sakalardan Nübya'ya, Hindistan'dan Lidya'ya kadar uzanmaktaydı¹⁶³. Bu kitabe bize İranlıların o dönemdeki doğu komşularının Sakalar olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemlerde Medler Urumiye civarına yerleşmekle beraber Persler ise güneyde Fars bölgesine yerleşmek suretiyle İran coğrafyasına yerleşmişler ve Asurlularla ittifak kurmak suretiyle Persleri mağlup eden Medler daha sonra Sakalarla uğraşmaya başlamışlardır. MÖ 580 yılında Mezopotamya medeniyetlerinin etkisi altına giren Medler tarih sahnesinden silinip gittiler¹⁶⁴. Daha sonraları İran coğrafyasında Perslerin devamı olarak ortaya çıkan Ahamanişler Büyük Kuroş döneminde Med başkenti Ekbatana'yı MÖ 550 yılında ele geçirerek güçlü bir imparatorluk haline geldiler. MÖ 547 yılında Küçük Asya üzerine sefer düzenleyen Kuroş, Sard'ı ele geçirerek Lidyalıları ortadan kaldırdı. Daha sonra 539 yılında Babil'i ele geçirmek suretiyle Suriye ve Filistin topraklarını ülkesine kattı. Kuroş'tan sonra Ahamenidlerin güçlü hükümdarı Dara doğuya yönelerek Sakalarla uğraştı ve ülkesinin sınırlarını İndus ırmağına kadar genişletti¹⁶⁵.

Dara, Yunanistan üzerine yapmış olduğu seferden sonra yapılan Marathon savaşında büyük bir hezimete uğradı. Dara'dan sonra Makedonlar Ortadoğu'da yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıktılar. Büyük İskender MÖ 334 yılında Anadolu, Suriye ve Mısır'ı ele geçirdikten sonra, İran topraklarına yöneldi. 331 yılında III. Dara ve İskender arasında yapılan Ninova savaşında Ahamenidler büyük bir yenilgi aldı ve III. Dara Media yakınlarında öldürüldü. Böylece İndus ırmağına kadar bütün İran toprakları Makedonyalı İskender'in

¹⁶¹ Wiesehöfer 2003, 23.

¹⁶² Wiesehöfer 2003, 22.

¹⁶³ Wiesehöfer 2003, 25.

¹⁶⁴ Naskali 2000, 394.

¹⁶⁵ Naskali 2000, 394.

eline geçti¹⁶⁶. İskender'in İran toprakları üzerinde kurmuş olduğu büyük imparatorluk kendisinin ölümünden sonra kumandanları arasında paylaşarak mahalli krallıklar ortaya çıktı. Bunlardan bir tanesi de Pars bölgesinde Selevkosları yenerek ortaya çıkan ve daha sonraları Sasanilerin ortadan kaldıracığı Part imparatorluğudur¹⁶⁷. Böylece Partlar Ortadoğu'nun en güçlü imparatorluğu olarak ortaya çıktılar. Bu arada Çin'deki Han hanedanlığının ipeği inkişaf ettirmeleri üzerine doğu-batı ticaret yollarının canlanması üzerine kıymete binen İran topraklarını Partların elinden almak için Romalılar harekete geçtiler. Bundan böyle Romalılar ve Partlar arasında sürekli sınır savaşları olacaktı ve bunu Part taht kavgaları takip etti, bunun sonucu olarak Fars eyaleti hükümdarı Ardeşir Arşaki hanedanının son kralı Ardavan'ı MS 224 yılında yenerek Part İmparatorluğu'na son verdi¹⁶⁸.

Sasani İmparatorluğu'nun kurulmuş olduğu coğrafyaya baktığımız zaman ise bu devletin merkezinin İstahr adı verilen ve eski Pers İmparatorluğu'nun başkenti Perspolis yakınlarında bir şehir olduğunu görmekteyiz¹⁶⁹. Sasani devletinin kurulduğu yer Partların hüküm sürmüş olduğu Horasan bölgesidir¹⁷⁰. Sasani devletinin kurulmasından sonra doğuda Kuşanların küçük yabguluklar halinde yönetilmesi ve henüz güçlü bir merkezi otoriteye sahip bir devletin bulunmayışından dolayı, batı Bizans ve Arap tehlikesine karşı ülkenin merkezi II. Şapur döneminde Irak topraklarında Tisfun (Medayin) şehrinin kurulmasıyla Mezopotamya'ya taşınmıştır¹⁷¹. Sasani imparatorluğu en geniş sınırlarında doğuda IV. Behram ve Anuşirvan, batı da ise II. Hüsrev Perviz döneminde ulaşmıştır. Ülkenin sınırları kuzeyde Ermenistan, Gürcistan, İberyaya ve Azerbaycan topraklarını içine almaktaydı. Batıda ise Doğu Anadolu, Mısır, Suriye, Irak ve daha güneyde Yemen topraklarını kapsıyordu. Doğuda ise ülkenin sınırları Harezmi, Toharistan, Çağanyan, Mekran, Talegan ve Kuzey Hindistan'a kadar uzanıyordu.¹⁷²

Aryen coğrafyası hakkında bilgi veren eski tarihçilerden bir tanesi de Herodot'tur. Herodot İranlıların ülkesinin batı tarafında Güney denizi adı verilen Hint denizi ile kuzey denizi adını verdiği Karadeniz arasında uzanan saha içerisinde en yukarıda Kolhisler, onun altında Phasisler, onların altında Medler ve onların altında da Perslerin bulunduğunu belirtmektedir¹⁷³. Doğuda

¹⁶⁶ Naskali 2000, 394.

¹⁶⁷ Naskali 2000, 195.

¹⁶⁸ Naskali 2000, 395.

¹⁶⁹ Grantovski 1359, 156.

¹⁷⁰ Meşkur 1366, 80.

¹⁷¹ İbn-i Belhî 1339, 70.

¹⁷² İran UNESCO 1963, 359-361.

¹⁷³ Herodotos 1991, 202.

ise onların sınırlarının Hazar Denizi, Ceyhun Nehri ve Hint ülkesine kadar uzanan bölge olduğunu belirtir. L. Ligeti ise daha iddialı bir şekilde Altayların batısında sürekli bir İran varlığının bulunduğunu ve buradaki İran varlığının İç Asya'daki Türk varlığından daha eski olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁴.

C. Avesta'da Türk ve Turan Tanımlaması

En eski tarihi kaynaklardan biri de Zerdüştler'in dini kitabı Avesta'dır. Bu kitap Ariflerin Herodot tarihi'nden sonra öğündükleri en eski kaynak kitapları olması açısından önemlidir. Türk sözcüğünün ilk defa ifade edildiği İran kaynağı Avesta'dır¹⁷⁵. Türk sözcüğü Avesta'da o dönem Pers dilinin kendine has üslubu ile “t, r” temelli harflerden oluşan bazı telaffuzlarla ifade edildiği gibi Türk sözcüğü “ik” çoğul eki ile biten başka kavim isimleri ile beraber de kullanılmıştır¹⁷⁶. Avesta'da Tura şeklinde geçen ve Arajahvant ile Frarazi adlarında iki ulu kişinin babası olarak verilen şahsın Türk sözcüğünü çağrıştırmaması açısından önemlidir. Yine bu sözcük Avesta'da göçebe olması ihtimali yüksek bir kabilenin adı olabileceği ihtimali üzerinde de durulmuştur¹⁷⁷.

Avesta'da, “ebu'l beşer” yani insanlığın atası Âdem peygamber, Giyomres veya Kayumers olarak geçer. İkinci önemli isim Cemşid, üçüncüsü de onun oğlu Feridun'dur. Feridun ülkesini oğulları Salm, Irak ve Turak isimindeki üç oğlu arasında paylaşır¹⁷⁸. Salm'a bugünkü Anadolu, Yunanistan ve Makedonya dâhil Rumların yaşamış olduğu topraklar. Irak'a bugünkü İran, Irak ve etrafı, Turak'a da Orta Asya ve Çin civarını verir. Turak ve Irak arasında Ceyhun Nehri sınır kabul edilir. O tarihten sonra bu sınırın doğusuna Turan, batısına İran denir¹⁷⁹. Salm ile birlik olan Turak, Irak'ı öldürerek topraklarını paylaşırlar. Böylece Turak ile Irak'ın çocukları arasında savaşlar başlar ve nesiller boyu devam eder. Sonunda Turak'ın torunu Afrasyap, Irak'ın torunu Manuçehr'i yener. Manuçehr'i ortadan kaldıran Afrasyap bütün İran'a ve Orta Doğu ve Anadolu'ya sahip olur.

Turan ülkesi diye bahsedilen yerlerde yaşayan Türk boyları, Avesta'da Tura ve Sanskritçe tercümelerinde ise Turuşka anlamlarında geçmektedir¹⁸⁰. Bununla beraber Avesta'da T+r harflerinden oluşmuş farklı boy ve kavim adları

¹⁷⁴ Ligeti 1998, 29.

¹⁷⁵ Minorsky 1988, 107.

¹⁷⁶ Togan 1981, 37.

¹⁷⁷ Minorsky 1988, 107.

¹⁷⁸ Kafesoğlu 2002, 309.

¹⁷⁹ Kafesoğlu 2002, 309 vd.

¹⁸⁰ Minorsky 1988, 108.

da geçmektedir¹⁸¹. Elbette ki t+r temelli “Türk” sözcüğünün telaffuzu farklı milletlerin dillerinde farklı şekillerde kendisini göstermiştir. Çinlilerde “Tik”, İranlılarda “Tur, Tura,” Hintlilerde “Turuşka”, Herodot’ta “Targit veya Yurcae” şeklinde ifade edilmiştir¹⁸². Herodot tarihinde İran’ı Mısır’a kadar istila ettikleri kaydedilen İskitlerin Başbuğu (MÖ 625) Afrasyab’dır. Yine Zent Avesta’da Medya padişahını yenen Frasyak veya Franrasyar adıyla Saka ve Hion Hakanı olarak kaydedilen Başbuğun Afrasyab olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Darmestader’in, Zent Avesta’daki kaydına göre, Turan Padişahı Afrasyab, Keykavus’un (Kyrus) tutsak olduğu bir devrede, İran’ı istila eden Arap zalimi (Samih) Zainigao’yu ortadan kaldırarak, İranlıların kurtarıcısı olmuştur¹⁸³. Turan Başbuğu Afrasyab’ın sarayında kısrak sütünden yapılmış kımızla doldurulmuş havuzlar bulunuyordu. Bu saray o kadar mükemmel aydınlatılmıştı ki, orada geceler gündüz gibi aydınlıktı. İçinde sudan, şaraptan, süttten, kımızdan dört ırmak akardı¹⁸⁴.

Turak, “Türük” Turuk” “Torok” şeklinde de ifade edilen Türk kelimesinin bir başka şeklidir. Bugün Ruslar’ın Türkler’e hâlâ daha Turak dedikleri rivayet edilir¹⁸⁵. Afrasyap ise Saka Turan imparatoru Alper Tunga’dır¹⁸⁶. İranlılar Âdem, Cemşid ve Feridun’un üçüne birden sahip çıkarlar. Hâlbuki bunlar insanların kabileler ve klanlar halinde yaşadıkları döneme ait insanlar olup, henüz Aryen, Turan ve Rum ırklarının oluşmamış olduğu dönemlere ait şahsiyetlerdir. Bundan dolayı bunların ırkları şu veya budur demek biraz mantıksızdır. Sonuçta bütün ırkların kendisine dayanmış olduğu şahsiyetler ise bunlar, pek ala bir Türk veya Rum veya Arap bu şahsiyetlerin kendi atası olduğunu ve diğerlerinin de bunlardan neşet ettiğini savunabilir ki bu da komik bir durumu oluşturur. Nasıl ki insanlığın atası sayılan Adem peygamber Arap olamaz ise Cemşid veya Feridun’da Pers olamaz. Çünkü Pers ırkının ilk ortaya çıkarak ulus devlet¹⁸⁷ olmasının tarihi MÖ 550’dir. Hâlbuki bu insanlar bu tarihten çok önceleri yaşamışlardır. “Camiü’t Tevarih” adlı eserinde Reşideddin, “Tarih-i Oğuzan ve Türkan” başlığı altında bahsettiği Oğuzhan destanına göre, Oğuz Han’ın MÖ 4000’li yıllarda yaşamış olduğuna işaret etmektedir¹⁸⁸. Ebu’l-Gazi ise “Şecerey-i Terakime” adlı eserinde Oğuz Han’ın,

¹⁸¹ Türkan 2002, 410.

¹⁸² Turan 1969, 20; Türkan 2002, 410 vd.

¹⁸³ Minorsky 1998, 109.

¹⁸⁴ Togan 1981, 160; Kırzioğlu 1953, 79.

¹⁸⁵ Baykara 2002, 281.

¹⁸⁶ Aksoy 2002, 665.

¹⁸⁷ Duralı 2002, 335. (Yazar bu makalesinde bizim ulus şeklinde bahsettiğimiz milli devlet unsurunu boy ve aşiretlikten devlete geçme ülküsü olarak almıştır).

¹⁸⁸ Kaplan 2002, 514 vd.

Hız. Peygamber'den beş bin yıl önce yaşamış olduğuna işaret etmektedir¹⁸⁹. Bu tarih de İranlıların ilk insan ve ilk hükümdar dedikleri Kiyomers'e tekabül etmektedir ki bu şahıs Cemşid ve Feridun'dan çok önceleri yaşamış olup, onların ataları olarak kabul edilmektedir¹⁹⁰.

Bilindiği gibi, Nuh tufanı MÖ 4000 yıllarında cereyan etmiş, bu yüzden de Sümer kil tabletlerinde yer almıştır. "Tarih-i Oğuzan ve Türkan"a göre, Oğuz Kağan; Nuh peygamberin oğlu Yafes'in torunudur¹⁹¹. Nuh peygamber tufandan sonra Türkistan'ı oğlu Yafes'e vermiştir. Yafes'in oğlunun adı Türk'tür ve onun oğlu da Oğuz Han'dır. Bütün toplumların tarihi anelerinde görülmekte olan "bir babanın dünyayı üç oğluna bölüştürdüğü" nazariyesinin hepsi aynı tarihlerde birleşmektedir. Fakat İranlıların nazariyesine göre, dünyayı üç oğluna bölüştüren baba İranlı, Yunanlılara göre dünyayı üç oğluna bölüştüren baba Yunanlı Zeus¹⁹². Araplara göre ise Nuh peygamberin, Arap ve Sami ırklarının atası olması hasebiyle, Arap ve diğer milletlere göre ise kendi atalarıdır. Hâlbuki doğal olarak insanlığın sadece bir atası olduğuna göre ve daha sonra ortaya çıkan bütün ırklar bu tek atadan kaynağını aldığına göre bu şahsiyetlerin İranlı, Arap, Rum veya Türk olmasının bir manası yoktur. Çünkü ulus olma özelliğini insanlar çok sonraları kazanmışlardır ve ilk devir insanları köyler ve klanlar halinde yaşamaktaydılar.

D. Şehnâmede Türk ve Turan Tanımlaması

İran milli şairi Firdevsî, İran'a Gaznelilerin, yani Türklerin hâkim olduğu bir dönemde 934–1020 yılları arasında yaşadı. Büyük Türk Hakanı Gazneli Mahmud ile tanışmış, onun desteği ile eseri Şehname'yi yazmıştır. Bu eserinde, eski Pers ve Sasani hükümdarlarının dillerde dolaşan ve başkaları tarafından kaleme alınmış destanlarını toplayarak bir araya getirmiştir. Eserinde şiirimsi bir anlatım tarzı mevcuttur ve destansı bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Böylece ortaya 60.000 beyitlik muazzam bir eser çıkmıştır. Turan hükümdarı Alper Tunga ile ilgili en geniş bilgi Firdevsî'nin Şehnamesi'nde verildiği için, Alper Tunga destanını da ancak onun mısralarından çıkarıyoruz. Tabii bu, asıl destan değildir. Alper Tunga'nın, milliyetçi bir İran şairinin bakışıyla anlatılmasıdır. Eserinde, kendi yaşadığı dönemde Türklerin hâkimiyetinde olan İran'ın parlak geçmişine özlem duyar ve bunu coşku ile dile getirir. İran'ın Turanlılarla yaptığı savaşları, en güçlü Türk hükümdarı olarak anlattığı Alper Tunga'ya karşı kazanılan zafere geniş yer vermektedir.

¹⁸⁹ Bayat 2002, 522.

¹⁹⁰ İbn-i Belhî 1339, 9.

¹⁹¹ Kaplan 2002, 514; Baykara 2002, 295.

¹⁹² Herodotos 1991, 208.

Şehname'ye göre Alper Tunga'nın atası olan Tur, İran hükümdarı olarak kabul edilen Feridun'un ortanca oğludur. Büyük kardeşi Selm ve küçük kardeşi İrec'dir. Feridun bütün dünyayı bu üç oğluna taksim etmişti. Rum ve batı diyarlarını Selm'e, Turan ve Çin ülkelerini Tur'a, İran ve Irak topraklarını da İrec'e vermişti¹⁹³. Dünyanın merkezi sayılan Mezopotamya'yı babalarının İrec'e vermesini hazmedemeyen Selm ve Tur bir hile ile İrec'i öldürürler. Daha sonra Feridun, İrec'in kızından olma Menuçih'r'i büyütür ve İrec'in ülkesine hükümdar yapar. Menuçih'r atasının intikamını almak için Selm ve Tur ile savaşarak Tur'u öldürür¹⁹⁴. Turan ile İran birbirine komşu ve düşman iki devlet haline gelirler. İran ülkesinin tahtında Menuçih'r, Turan ülkesinin tahtında ise Alper Tunga'nın babası Puşang Kağan vardır¹⁹⁵. İran hükümdarı Menuçih'r ölünce, Kağan Puşang oğlu Alper Tunga ile durum değerlendirmesi yapar. Alper Tunga bir an önce savaşmak ve İranlılar'dan atası Tur'un intikamını almak istemektedir. Puşang'ın öbür oğlu Ağriraz (Alp Arız) ise İranlılarla savaşmak yanlısı değildir. Fakat karar verildi ve Alper Tunga savaş hazırlığına başladı¹⁹⁶.

Alper Tunga ordusu ile İran üzerine yürüdü, iki ordu Dehistan bölgesinde karşılaştı. Türk ordusundan Barman adlı komutanın karşısına İran kumandanının kardeşi Kubad çıktı, iki savaşçının vuruşması Barman'ın zaferi ile sonuçlandı. Bundan sonra iki ordu birbirine girdi ve o güne kadar görülmemiş derecede şiddetli bir savaş oldu. Bu savaşı Alper Tunga kazandı. İran padişahı geri çekilip Dehistan kalesine sığındı.¹⁹⁷ Fakat Alper Tunga kaleyi kuşattı ve sonunda İran padişahını tutsak etti. Bunun üzerine, İran'a bağlı Kabil ülkesinin, kahramanlığı ile ünlü padişahı Zâl, İranlıların yardımına geldi, ani bir hücumla Türk ordusunu dağıttı. Buna pek kızan Alper Tunga tutsak İran padişahını öldürttü. Öbür tutsakları da öldürmesine kardeşi Alp Arız engel oldu. Tutsakları "Sarı" şehrine gönderdiler. Daha sonra bu tutsakların kaçmasına engel olamadığı veya göz yumduğu için hiddetlenen Alper Tunga kardeşi Alp Arız'ı da öldürttü.

Alper Tunga galip gelerek Rey şehrine gitti ve burada İran tacını giydi. İranlılar ise öldürülen padişahlarının yerine Zû'yu getirmişti. İki ordu tekrar savaştılar. Savaş sırasında büyük bir kıtlık oldu. Bunun üzerine "savaş ve kıtlık insanlığı bitirmesin" diye, barış yaptılar, İran'ın kuzey eyaletleri Turan'ın oldu. İran padişahı Zû ölünce, barış yine bozuldu ve Alper Tunga tekrar saldırıya

¹⁹³ Firdevsi 1945, 118.

¹⁹⁴ Firdevsi 1945, 121.

¹⁹⁵ Aksoy 2002, 555.

¹⁹⁶ Aksoy 2002, 555.

¹⁹⁷ Aksoy 2002, 555.

geçti. İranlılar Zâl'den yardım istediler¹⁹⁸. Zâl artık kocadığı için kahramanlıkta kendisini aşan oğlu Rüstem'i gönderdi. Zâloğlu Rüstem ordusunun başında ilerleyerek Türkleri bozguna uğrattı ve İran tahtına Keykubad'ı çıkardı. Rüstem, bir hücumda yüzlerce Türk kahramanını öldürdüğü için Türkler çekildiler ve barış imzalamak zorunda kaldılar¹⁹⁹.

Daha sonra İran tahtına Keykâvus geçti. O sırada İran'ın egemenliğinde olan Araplar isyan ettiler. Bu kargaşalıktan yararlanan Alper Tunga, İran içlerine daldı ve pek çok tutsak aldı. Fakat Kabil padişahı tekrar İran'ın yardımına geldi ve Türkler yenildi²⁰⁰. Bu savaştan sonra Zâloğlu Rüstem birliğini alıp Türklere ait avlakta dolaşmaya başladı. Bunun üzerine Alper Tunga ordusunu tekrar harekete geçirdi. Fakat, kötü bir rüya görmüştü. Bunu yorumlattı ve beylerin de fikirlerini alarak İran'la barış imzaladı. Bu anlaşma ile Buhara, Semerkand ve Çac şehirlerini İranlılara bırakıldı²⁰¹.

Bu barışı istemeyen Keykâvus, Rüstem'e ve oğlu Siyavuş'a kötü muamelede bulunarak onları küstürdü. Rüstem kendi ülkesine çekildi. Siyavuş ise Türklerin o zamanki başkenti Gang şehrine giderek Alper Tunga'ya sığındı²⁰². Siyavuş kendini Türklere çok sevdirdi. Başlangıçta bir Türk gibi hareket ediyordu. Burada Türk kahramanlarından biri olan Piran'ın kızı ile evlendi. Bu evlilikten bir oğlu oldu ve ona Keyhüsrev adını verdiler. Siyavuş, bir süre sonra Alper Tunga'nın güzel kızı Ferengis ile de evlendi²⁰³. Alper Tunga'nın bunun dışında da oğulları ve kızları vardı. Kızlarından birine, kaz (kuğu) kadar güzel olduğu için Gez adını vermişlerdi. Babası ona, "İle Suyu"na akan büyük bir çayın kenarında bir kale-saray yaptırmıştı. Gez, burada yaşadı. Onun için Türkler bu suya, "Gez Suyu" dediler. Daha sonra Gez'in oturduğu, oynaya oynaya büyüdüğü yer büyük bir şehir oldu. Bu şehir günümüzde İran toprakları içerisindeki Kazvin şehri olduğu söylenmektedir²⁰⁴.

Ama bir süre sonra Siyavuş Türk töresine uymamaya ve bazı siyasî teşebbüslere başlayınca, Alper Tunga onu öldürttü. Siyavuş'un ölümünden sonra Rüstem bir ordu toplayarak tekrar saldırıya geçti ve bu defa Türkler ağır bir yenilgiye uğradılar. Vuruşmalarda Alper Tunga'nın oğullarından Sarka da ölmüş, Turan'ın birçok şehri yakılmıştı. Alper Tunga, Turan için kan ağladı ve

¹⁹⁸ Firdevsi 1945, 49.

¹⁹⁹ Firdevsi 1945, 39.

²⁰⁰ Firdevsi 1945, 195.

²⁰¹ Firdevsi 1945, 230.

²⁰² Firdevsi 1945, 410-470.

²⁰³ Aksoy 2002, 554.

²⁰⁴ Togan 1981, 160.

öç almak için ant içti. İran içlerine girerek ekinleri yaktı ve pek çok tutsak aldı. İranlılar yedi yıl süren kıtlıktan kırıldılar.

Artık, Alper Tunga ile Rüstem arasında savaş durup durup başlıyor, bazen Türkler, bazen İranlılar galip geliyordu. Bu savaşlardan birinde, ordusuyla Alper Tunga'nın emrine giren Çin hakanını da esir almışlardı. Alper Tunga son savaşta yenilerek çekildi. Bu sırada İran tahtında, Turan'dan kaçırarak getirdikleri Keyhüsrev vardı²⁰⁵. Türklerin yenilmesiyle dünya Keyhüsrev'e kalmış bulunuyordu. Fakat Türkler öç için fırsat buldukça akın ediyorlardı. Bunun üzerine Keyhüsrev İran'ın ünlü kahramanlarından Bijen'i Turan'a gönderdi. Bijen, Turan sınırından içeri girince, ormanda, neşe içinde eğlenen kızlar gördü. Bu kızlar Alper Tunga'nın güzel kızı Menije'yi eğlendiriyorlardı. Bijen, Menije'yi görür görmez âşık oldu. Menije de onu sevdi ve Turan'a, kendi sarayına götürdü. Bunu öğrenen Alper Tunga çok kızdı. Bijen'i bir zindana hapsedti, kızını da kovdu. İran padişahı geri gelmeyen kumandanını bulup getirme görevini Rüstem'e verdi. Rüstem, tüccar kılığında Alper Tunga'nın sarayına kadar giderek hem Bijen'i kurtardı hem de Menije'yi kaçırap İran'a gönderdi.

Alper Tunga komutanlarını toplayarak büyük bir ordu ile yola çıkarak Ceyhun'u geçer. Alper Tunga'nın ordusuna Çin ve Hoten'den gelen askerler de katılır. Ordunun başına Şide adlı komutanını atar ve Piran'ı da öncü kuvvetlerin başına getirir. Ordu Harezmi'e ulaşarak İran üzerine yürür. Turanlıların büyük bir ordu ile üzerlerine geldiğini duyan Keyhüsrev Rum, Hint ve Araplardan aldığı destekle büyük bir ordu kurar. Ordunun başına Rüstem ile Guderz'i getirir. Guderz'in başında bulunduğu İran ordusu Piran'ı ordusuyla birlikte Harezmi'de mağlup eder²⁰⁶. Bunu haber alan Alper Tunga oğlu Şide'yi içerisinde Çigil, Taraz, Oğuz, Karluk ve Türkmenlerden oluşan bir orduyla Keyhüsrev'in üzerine yollar. İki ordu üç gün boyunca savaşır ve Şide savaş sırasında Keyhüsrev tarafından öldürülür.

Alper Tunga oğlu Karahan ile birlikte geri çekilerek Soğd'a gelir. Bunu haber alan Keyhüsrev onları takip eder ve iki ordu Gülzar adı verilen yerde karşılaşırlar. Oğlu Karahan ile savaşarak onu zor durumda bırakan Rüstem'in üzerine yürüyen Alper Tunga Keyhüsrev'in Rüstem'i durumdan haberdar etmesiyle Alper Tunga geri çekilerek Gang şehrine sığınır. Keyhüsrev ordusunu Rüstem ile birleştirerek Gang'da Alper Tunga'yı kuşatır. Alper Tunga yanındaki iki yüz seçkin beyi ile kuşatmayı yarar ve ülkesine geri döner²⁰⁷. Çin'den ve civardan Alper Tunga'ya katılan Türkler onunla birlikte Keyhüsrev

²⁰⁵ Firdevsi 1945, 34-50.

²⁰⁶ Aksoy 2002, 560.

²⁰⁷ Aksoy 2002, 560.

ile savaşa koyulurlar. Keyhüsrev ile teke tek dövüşmek isteyen Alper Tunga'nın bu teklifini Keyhüsrev kabul etmez. Yapılan savaşta Alper Tunga yenilir ve Alper Tunga bir gemi ile Hazar Denizi'ne açılarak buradan Azerbaycan'a geçer. Yaralı olan ve etrafında hiçbir yardımcısı bulunmayan Alper Tunga, Keyhüsrev'in adamlarından Homa tarafından yakalanır ve Keyhüsrev'e teslim edilir²⁰⁸.

Şehname'ye göre bu hükümdar yeraltında sihirli bir saray yaptırmıştı. Afrasyab yenildikten sonra buraya sığınmış, Müghom (Haoma) kendisini buradan çıkararak Keyhüsrev'e teslim etmiştir²⁰⁹. Şehname'ye göre, Turan padişahı Afrasyab, "Saekasta" Gölü yakınındaki mağarada yeraltı sarayına sığınmıştı. Eskiden Feridun'u kurtaran Ham (Haoma) adlı bir keşiş dağda dolaşırken bu mağaradan inilteler işitmiş ve aşağıya inerek mağaraya girmiş, belindeki kutlu kuşakla Afrasyab'ı bağlayarak getirmiş ve Keyhüsrev'e teslim etmiştir.

IV. Klasik İslam Kaynaklarında Turan ve İran Kavramı ve Coğrafyası

İslami kaynaklarda Turan kavramı genellikle Orta Asya Türkleriyle özdeşleştirilmiştir. Şehname, "Türk" ve "Turanlı" sözcüklerini eş anlamlı olarak kullanır. Taberi (838-923) de Turanlıların Türkler olduğu kanısındadır. Buna karşılık tarihçi Mesudi (896-956), Efrasiyab'ın kendi çağında Türklere ait olan ülkede yaşadığı için Türk sanıldığını, ancak Türk olamayacağını savunur. Türkler İslamiyet'le birlikte İran kültürel referanslarını kabul ederken, Turan kavramını da benimsemişlerdir. Karahanlı hükümdarları Efrasiyab soyundan geldiklerini iddia ederler. Kaşgarlı Mahmut, "Divan-ı Lugat-it Türk"te Efrasiyab'ın Türk efsanesinde adı geçen Alper Tunga olduğunu belirtir²¹⁰.

Kutsal kitaplara bağlı olan kaynaklara göre, Nuh peygamber tufandan sonra dünyayı üç oğlu Ham, Sam ve Yafes arasında paylaşmış ve Türklerin atası olan Yafes'e Ceyhun'un öbür tarafı olan ve Arapların da nehrin öbür tarafı anlamında Maverünnehir dedikleri bölgeyi vermiştir. Yine bu kaynaklara göre, Türk'ün anavatanı Issık Gölü bölgesi civarı sayılmaktadır²¹¹. Akhun, Göktürk, Oğuz ve Karlukların bu bölgelerde yaşıyor olmaları da bu kanıtı destekler mahiyettedir. İran kaynaklarında da buna benzer bir rivayet vardır. İbn-i Belhi

²⁰⁸ Aksoy 2002, 561.

²⁰⁹ Firdevsi 1945, bkz. özet.

²¹⁰ "Turan": www.vikipedi.özgür.asiklopedi.

²¹¹ Turan 1969, 21.

ve Firdevsi'ye göre dünyayı üç kısma ayıran Feridun²¹²; Türkistan ve bütün şark ülkelerini Türklerin cediti olan Tûr'a vermiş, İran ve Arap topraklarını İranlıların atası olan İrec'e vermiş, Rum ve Rus ülkelerini ise Selem'e vermiştir²¹³. İranlıların Türkistan topraklarına Turan adını vermelerini ise Şahname'de geçen bu Tûr'a bağlamışlardır.

Oğuz destanlarının temelini teşkil eden “Şu” ve “Alper Tunga” destanlarında İran Hükümdarları ile savaştıklarından bahsedilen ve hakanlarının merkez olarak Çu havzasında bulunan Balasagun ve Doğu Türkistan'daki Kaşgar şehirlerini esas aldığı bir Türk Turan devletinin varlığı kesin olarak bilinmektedir²¹⁴. Firdevsi'ye ek olarak İbn-i Belhî ve Dakikî; Karluk ve Çigil Türklerinden müteşekkil merkezleri Kaşgar (Ordukent) olan ve başlarında Afrasyab-ı Türki'nin (Alper Tunga) bulunduğu hanedan ailesinin Uygur Türklerinin oluşturduğu bir Türk devletinden bahsederler. Eski İran kaynaklarından naklen el-Birunî, Taberi, Narşahî ve Nesefî gibi bilginler bu eski Türk devletinin sınırının güney batıda İran sahasına doğru Meşhed ve Sarakhs şehirleri arasında uzanmakta olduğunu ifade ederler. Bu sınırın ortasında bulunan Mezduran şehrinin eski Farsça'da, Merz-i Turan yani Turan sınırı anlamında bir yerleşim yeri olduğunu ifade etmektedirler²¹⁵. Bu da Maverâünnehir ve Horasan'ın tamamıyla bir Türk toprağı olduğunu ve daha sonraları Ahamanişler döneminde İranlıların eline geçtiğini göstermektedir²¹⁶.

Taberi tarihi'nde de, Afrasyab olarak geçen Alper Tunga destanı, Firdevsi'ye benzer bir üslup ile anlatıla gelmiştir. Taberi de Feridun'un üç oğluna dünyayı paylaştırdığını söyleyerek bir farkla Turanlıların atası olarak geçen Tur'un adını kendisi Tuz olarak ifade etmiştir. Taberi, Türklerin kendilerini Afrasyab'a yani Alper Tunga'ya nisbet ettiklerini söyleyerek babasının nesebini ise Erşasb bin Tuz bin Efridun olarak belirtir²¹⁷. Taberi, Afrasyab'ı, İran ülkesini yağmalayan, yakıp yıkan memleketlerini harap eden birisi olarak göstererek onun İran ülkesini istila etmesinden bahseder.²¹⁸ Taberi, İran ülkesini Afrasyab'ın elinden Zu bin Tahmasb'ın kurtardığını söyler ve bu Zu'nun annesinin bir Türk olduğunu dile getirir²¹⁹.

²¹² İbn-i Belhî 1339, 38.

²¹³ İbn-i Belhî 1339, 37-38.

²¹⁴ Togan 1981, 18.

²¹⁵ Togan 1981, 19.

²¹⁶ Barthold 1990, 83.

²¹⁷ Aksoy 2002, 561.

²¹⁸ Taberi 1991, 535.

²¹⁹ Taberi 1991, 648.

Taberi, Zu'dan sonra İran ülkesinin başına sırasıyla Keykubad ve ondan sonra Keykavus'un geçtiğini söyler. Keykavus merkez olarak Belh'i seçer. Keykavus, Siyavuş adlı oğlunu Turan hükümdarı Afrasyab'ın üzerine yollar. Siyavuş, Afrasyab ile barış yapmayı tercih eder. Siyavuş'un barış yapmasına sınırlanan Keykavus onu cezalandırmak ister, bunu duyan Siyavuş, Afrasyab'ın yanına kaçır. Afrasyab Siyavuş'a iyi davranır ve ona kızını verir. Bu evlilikten sonra ileride İran tahtına geçecek olan Keyhsürev doğacaktır. Taberi, Afrasyab'ın kızlarından Vasfaferid'i Siyavuş ile evlendirdiğini söylemektedir. Daha sonraları Siyavuş ile ters düşen Afrasyab onu öldürür. Kızı ise oğlu Keyhüsrev'e hamiledir. Kızını karındaki çocuğu ile birlikte öldürmek istese de, Turan büyüklerinden Kıran buna karşı çıkar ve kızıyla annesini korumasına alır. Bu çocuktan haberdar olan Keykavus oğlu ve annesini İran ülkesine kaçırtır.

Bunun üzerine İran ve Turan arasında savaşlar başlar. Rüstem ve Tus komutasında İran ordusu ile Afrasyab'ın kardeşi Kider komutasındaki Turan ordusu arasında şiddetli çatışmalar olur ve Afrasyab'ın kardeşi Kider bu savaşlarda öldürülür²²⁰. Keykavus, Siyavuş'un evladı Keyhüsrev'i tahta çıkarır. Keyhüsrev babasının intikamını almaya yemin eder. Tus komutasında otuz bin kişilik bir orduyu Afrasyab'ın üzerine yollar. Fakat İran ordusu Turanlılar karşısında başarısız olur, bunun üzerine Keyhüsrev ordu komutasını bizzat kendi üzerine alır. Ordusunu dört kola ayırarak onları Afrasyab'ın üzerine yollar. Kıran komutasındaki Türk ordusunun üzerine giden Tus komutasındaki İran ordusu Kıran'ı yener ve Kıran bu savaşta öldürülür. Keyhüsrev'in babası Siyavuş'u öldüren Ahust adındaki Türk de bu savaşta ölenler arasındadır. Afrasyab'ın yanında oğlu Şide'den başkası kalmamıştır. Şide emrindeki ordusuyla üzerine gelen Cerd bin Cerhemen ile savaşır. Bu savaşta Afrasyab'ın oğlu Şide geri çekilmek isterken öldürülür. Bunu duyan Afrasyab elinde kalan ordusuyla Keyhüsrev'in üzerine yürür. Aralarında dünya tarihinin en kanlı savaşlarından birisi meydana gelir. Ordusu imha edilen Afrasyab geri çekilir ve Azerbaycan'a gider burada yakalanan Afrasyab Keyhüsrev tarafından öldürülür²²¹.

Arap İslam kaynaklarından olan Mesudî de, Turan ülkesini tarif ederken bu ülkenin Çin ve Horasan arasındaki sahayı kapsadığını burada oturan Türklerin başında da Afrasyab'ın bulunduğunu bütün Türk hanlarının ona bağlı olduğunu ifade etmektedir²²². Ayrıca Mesudi, Afrasyab'ın İran ülkesine de hâkim olduğunu ve buradaki hükümdarların da kendilerine bağlı olduklarını

²²⁰ Taberi 1991, 730.

²²¹ Taberi 1991, 745.

²²² Turan 1980, 152.

ayrıca onların nesep yönünden de Afrasyab ile akraba olduklarını da belirtmektedir.

Bunun yanında Cüveyni, Turan ülkesinin sakinleri olarak Sakalar değil de onların Uygurlular olduklarını ve başlarında da Bükü Han adını verdikleri bir hanın olduğunu söyler. Bu Bükü Han İranlıların kendisine Afrasyab ve Türklerin de adına Alper Tunga dedikleri şahıs olduğunu ifade etmektedir²²³. Cüveyni, Türklerle han olma şartının Afrasyab soyundan gelmek olduğunu söylemektedir. Bir kimse eğer han olmak istiyorsa, mutlaka Afrasyab'ın soyundan gelmelidir. Karluk Türklerinin hanları Afrasyab soyundan gelmeleriyle öğrenmektedirler²²⁴.

Süleymanname'de ise, Afrasyab'ın bütün İran topraklarını ele geçirdiği Anadolu'ya gelerek Sinop kalesine hazinesini yerleştirdiğini ve burada Hz. Süleyman'ın askerleriyle savaştığı yazılıdır. Süleymanname'de Afrasyab'ın Anadolu'yu istila haberini Rum kayserine verdiklerinde, onun Afrasyab için "O Turan şahıdır tüm acem toprağı onun elindedir." şeklinde bir ifade kullandığını rivayet edilmektedir²²⁵. Süleymanname'de sürekli olarak Afrasyab'ın Türk ve Turan padişahı olduğu, halkının Turan halkı, beylerinin ise Turan beyleri olduğu ifade edilir. Afrasyab'ın İranlılarla olan savaşı ise İran-Turan savaşları olarak hep anlatılmaktadır²²⁶.

İbn-i Havkal'da çok iddialı bir bilgi vardır. Bizler Ceyhun Nehri'nin İran ve Turan arasındaki en doğal sınır olduğunu batılı bilim adamlarına kabul ettirememişken, İbn-i Havkal, İsfahan şehrinin Türkler ve Deylemliler arasında sınır olduğunu ifade etmektedir²²⁷. Anılan coğrafyacı, "Suretu'l Arz" adlı eserinde bu konuyu şöyle ifade etmektedir: "İskender Şehristan Hisarını yaptığı zaman 365 burç olmak üzere her köy için bir hisar inşa etti ki isyan anında oraya sığınilsın ve muhasara ile isyanların karışıklılığı anında insanların sığınağı olsun, çünkü İsfahan nahiyeleri eski zamanlarda Türkler ve Deylemliler arasında sınır idi."

İskender'in doğu seferi sırasında Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdıktan sonra burada kurmuş olduğu mahalli krallıkları korumak amacıyla büyük bir sur inşa etmiş ve bu krallıkları Türklerin hücumlarından korumaya çalışmıştır²²⁸. İskender'in Ön Asya'yı işgal ettiği dönemlerde İsfahan'ın Türkler ve Farslar arasında sınır olmasından anladığımız kadarıyla, İskender istilası

²²³ Cüveyni 1998, 102.

²²⁴ Cüveyni 1998, 340-342.

²²⁵ Aksoy 2002, 563.

²²⁶ Aksoy 2002, 563-567.

²²⁷ İbn-i Havkal 1938, 106.

²²⁸ İbn-i Havkal 1938, 106.

sırasında İsfahan sınırlarında yaşayan Saka Amirgava'nın Türk olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Köken olarak ne bir Türk ne de bir Fars olan Muhammed İbn-i Havkal'ın bu ifadesi, o dönemlerde bile Sakaların Türk olarak kabul edildiğinin açık bir ifadesi olarak kabul edilmelidir.

Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan Gurgan şehrini İbn-i Havkal, Oğuz Türkleriyle İranlılar arasında sınır olarak kabul etmektedir. Bu konuyla ilgili İbn-i Havkal şöyle söylemektedir: “Gurgân'da Dehestân adıyla bir ribat vardır, Dehestân mütevasıt bir şehirdir ve minberi vardır, burası Guz Türkleriyle sınırdır²²⁹ ve biraz karışıklığa düşer olmuştur. Gurgân bir çöle bitişiktir ve burası onu Harezm'e bağlar. Türkler genellikle buradan saldırırlar. Gurgân tabiiileri genellikle ribatlar ve sağlam kalelerdir, halen daha orada sağlam kaleler vardır... şehir insanların dediğine göre bunların sayısı bin taneden fazladır ve her kalenin bir veya iki ziyası vardır. Dehestan haricinde Kara Kuye Adası da meskündür ve buranın sakinleri Guz Türklerinden bir topluluktur, bu taife Gazanlarla ihtilaflarından dolayı onlardan ayrılarak gelip buraya yerleşmişlerdir.”

İbn-i Havkal, Guz Türklerinin Hazar Denizi üzerinde bir nevi korsanlık faaliyetleri yürüttüğünü ve ticaret gemilerine savaş açarak onlara el koydukları ifade etmektedir. Göktürklerden itibaren Hazar Denizi üzerinde Türklerin gemicilik faaliyetleri bilinmektedir²³⁰. Bilindiği gibi, Göktürklerin batı kolu olan Hazar yabguluğuna yardım etmek amacıyla Göktürk ordusu Hazar Denizi üzerinden geçerek Kafkaslara inmiş ve burada Sasani orduları ile savaşmışlardır. MS 10. yüzyıllarda da Hazar Denizi'nin güneyinde yoğun bir Türk nüfusu vardı ve burada denizcilikle uğraşırlardı. Buna ek olarak İbn-i Havkal; “Bu denizin Kara Kuye nahiyesinde bir burun vardır ki rüzgâr esmesi ve tufan zamanında gemiler için tehlikelidir, bazen onları darmadağın eder ve bu gemilerden geriye hiçbir şey bırakmaz ve bunlardan geriye kalanlar orada tasallut kuran Türklerin eline geçer.” şeklinde bilgiler de vermektedir²³¹.

İbn-i Havkal, İranlıların kuzey batı komşuları olan Hazar Türkleri hakkında da farklı bilgiler vermektedir. O bu konuda şöyle der: “Daha önce de bahsettiğimiz gibi, padişah nehrin batı yakasında oturmaktadır, ileri gelenleri ve askerleri katıksız Hazarlıdır, Hazar dilinin dışında Türkçe ve Farsça konuşurlar ve dünya dillerinin hiçbirisiyle bir bağlantıları yoktur.”

İbn-i Havkal Hazar Türklerinin diğer Türk boylarına benzemediğini çünkü onların siyah saçlı ve esmer tenli olduklarını ifade ederek; “Hazar halkı

²²⁹ Yörükân 2004, 115.

²³⁰ İbn-i Havkal 1938, 130.

²³¹ İbn-i Havkal 1938, 130.

Türklere hiç benzememektedirler, çünkü hepsi siyah saçlıdır, iki sınıfa taksim olmuşlardır; Kara Hazar adıyla bir sınıftır ki buğday tenlidirler, buğday tenliliği o kadar şiddetlidir ki siyaha çalmaktadırlar, aynı şekilde sanki kavun rengindedirler. Diğer sınıfı beyaz tenli, parlak ve güzeldirler,” şeklinde ifade etmektedir²³².

İbn-i Havkal, Türklerin yaşadıkları yerlerden birinin de Başgird olduğunu söyler. Buranın insanların iki sınıftan oluştuğunu söyler. Bunlardan bir sınıfı Gazan Bölgesinin sonlarında Bulgar sirtlarında yerleşmişlerdir ve sayıları iki bin kişi kadardır, oldukça ağaçlık bir alanda yerleştikleri için onları istila etmek mümkün olmamaktadır ve Bulgar itaati altındadırlar. Başcürd (Başgird) nahiyelerinden bir kısmı Peçenek (Becenak) sınırlarında bulunmaktadır²³³. Buranın insanları ve Becenaklar (Peçenekler) Türk olup, Rum civarında bulunurlar, Bulgar dili Hazar dili gibidir²³⁴.

Haş, hisarsız ve kalesiz bir şehirdir, önemli şehri Dertel ve diğer bir şehri de Dergeş’dir. Her ikisi de Hirmend Nehri sahilinde bulunurlar. Bağneyn, Helec, Kâbil ve Gur nahiyelerinden bazılarında Müslümanlardan ve barış yanlısı insanlardan bir grup bulunmaktadır, bu bölge soğuk iklime sahip bir bölgedir. Helec (Halaçlar) Türklere bir sınıftır²³⁵, eski zamanlarda Hint bölgesi ve Sistân nahiyesi arasına Gur sirtlarında bir araya gelmişler ve nimet sahibi olup, Türklerin huyları üzerinedirler, onların elbiselerinin aynısını giyerler.

“Horasan büyük vilayetleri ve geniş imalleri şamildir. Horasan bir iklimin adıdır ve hududu doğudan Sistan nahiyeleri ve Hint’e -her ne kadar ben Hint’e kadar olan Gur’un arka kısımlarını Sistan’a ait olarak gösterdiysem de, Kabil sınırında bulunan Helec diyarını, Hetel sirtlarında bulunan Hân ve onun dışındaki yerleri Hint’in nahiyelerinden saydım- batıdan Oğuz çölleri ve Gürkan nahiyeleri, kuzeyden Mevaraünnehir bölgesi ve Hetel sirtlarında bulunan Türk bölgelerinden bir kısmı, güneyden Fars çölleri, Kevmeş ve Deylem Dağları nahiyelerine kadar, Gürkan, Taberistan, Rey ve buraya bağlı yerlere kadardır. Bunların hepsini ben bir ekalim olarak saydım ve Hettel’i Mevaraünnehir ile birleştirdim.”²³⁶

İbn-i Havkal, Serehs ve Belh şehirleri otçul hayvanlar arasında develerinin çokluğu bakımından Horasan’ın diğer şehirlerinden ayrı bir yere sahip olduğunu, fakat koyunu genellikle Oğuz, Gûr ve Herleh’den yani

²³² İbn-i Havkal 1938, 135.

²³³ Yörükân 2004, 123.

²³⁴ İbn-i Havkal 1938, 137.

²³⁵ İbn-i Havkal 1938, 155.

²³⁶ İbn-i Havkal 1938, 162.

Türklerin yaşadıkları bölgelerden Horasan'a getirildiğini ifade etmektedir²³⁷. "Binek hayvanı, köle, çok çeşitli yiyecek, giyecek gibi Horasan insanının gereksinimi olan ihtiyaçlar kifayet ölçüsünde vardır ve değişik memleketlere dahi buradan yolların. En pahalı binek hayvanları Belh'ten ve en pahalı köleler ise Türk bölgelerindedir ki dünya üzerinde benzersizdirler, başka köleler buranın kölelerine fiyat ve güzellik bakımından yetişemezler. Ben Horasan'da üç bin dinara satılan çok sayıda köle gördüm. Türk cariyelerinin fiyatı üç bin dinara ulaşmaktadır, dünya üzerinde herhangi köle, Rum cariyesi veya doğurgan bir cariyenin bu kıymette olduğunu görmedim. Elinde müzik aleti olmayan veya saz çalmada üstat olmayan bir köle kesinlikle işitilmemiştir ve Sâmânilerin veya Horasan büyükleri ile ileri gelenlerinin evlerinde bu kabilden köleler bol miktarda bulunmaktadır"²³⁸. İbn-i Havkal en güzel ve en lezzetli koyun etinin Guz ülkesinden elde edildiğini ifade eder ve suların en tatlı ve en hafifinin Ceyhun suyu olduğunu söyler. Coğrafyacı sözlerine şöyle devam eder:

"Mâverâünnehir doğudan Famir, Reşt ve Hettel'e sınır olan Hint bölgesinin bazı kısımlarıyla müstakim bir hat ile mahduttur; batıdan Gazan ve Herleh bölgesine, bir yay şeklinde Teraz, Barab, Setkender, Soğd, Semerkant ve Necra nahiyesinden Harezmi'e kadar uzanarak, Harezmi Gölü'nde son bulmaktadır. Kuzeyden Fergana bölgesinin en uzak noktasından Teraz'a kadar düz bir hatla Herlehî (Karluklar) Türkleri bölgesine komşudur. Harezmi ve Hettel, Mâverâünnehir'de bulunurlar, çünkü Hettel Vehşâb ve Herbâb (Ceryâb) Nehri arasında karar kılmaktadır. Herbâb en son nahiyeleri ile beraber Ceyhun'dan dolayı Mâverâünnehir'in bir kısmı sayılırlar ve Harezmi buranın merkezi olmakla beraber nehri sırtında yer alır, burası daha önce ifade ettiğim gibi Horasan şehirlerinden çok Mâverâünnehir şehirlerine daha yakın durumdadır. Bununla beraber buranın köleleri Türklerden oluşmaktadır ki bunlar Mâverâünnehir etrafındaki bölgelerde meskûndurlar ve bu bölgede kölelere oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Öyle ki bunları başka bölgelere dahi götürürler. Buranın köleleri diğer bölgelerin kölelerine göre çok daha iyi, oldukça güzel ve pahalıdır. Buranın miski de oldukça güzel ve pahalı olmasıyla meşhurdur. Tibet ve Herhiz'den elde edilerek diğer bölgelere götürülür. Çağanyan'dan Veşcürd'e kadar zaferan, samur postu, sincap ve tilki postu... gibi benzeri şeyler elde edilerek, değişik bölgelere gönderilmektedir, bunların yanında akçakavak, deniz gerdanı gibi kıymetli şeyler ile sultanların ihtiyaç duyup rağbet ettikleri birbirlerine hediye olarak gönderdikleri Eşheb kırtasiye malzemeleri ve oldukça kıymetli olan muğrenk dirhemine sahiptir. Bununla beraber İslam beldeleri arasında buranın toplumundan daha savaşçı bir

²³⁷ İbn-i Havkal 1938, 185.

²³⁸ İbn-i Havkal 1938, 187.

toplum yoktur. Mâverâünnehir sınırının geneli Hârezm'den İspicâb'a kadar Gazan Türkleriyle sınırdış olmalarından dolayı savaş mıntıklarına yakın bir bölge durumundadırlar, sadece İspicâb'dan Fergana'nın bazı kısımlarına kadar Herlehi'ye sınırdır. Ondan sonra “Şakniye”, Hint bölgesi ve Hettel sırtlarından Fergana sırtlarına kadar bulunan Türk sınırı Mâverâünnehir'i ihata etmektedir. Müslümanlar bunların hepsinden ve bu bölge toplumlarının hepsinden daha cesurdur. Müslümanlar için Türklerle savaşmaktan daha zor ve daha önemli bir mücadele yoktur. Mâverâünnehir halkı bunlara karşı birlikte hareket ederler ve İslam topraklarını bunların baskılarından korumaya çalışırlar. Mâverâünnehir geneli Türklerle sınırdır ve savaş halinde bulunmakla birlikte sabah akşam bunları baskı altında tutmaktadırlar”²³⁹.

Maveraünnehir insanları için barışsever ve itaatkâr insanlar olarak bahseden İbn-i Havkal onların güzel huylarından dolayı Abbasi halifeleri tarafından ümera ve komutan olarak tayin edildiğini ifade etmektedir. Onların büyüklerine karşı oldukça muti ve hoş hizmet insanlar, emirlerine ve birbirlerine karşı da aynı şekilde saygılı insanlar olduklarını bu sebepten dolayı Ben-i Abbas halifelerinin yönetici olarak Mâverâünnehir halkından insanları genelde yönetici olarak seçtiklerini ifade etmektedir²⁴⁰. İbn-i Havkal, Türklerden oluşan Mâverâünnehir ordusunun diğer ordulara göre güç, cesaret, yiğitlik ve savaşçılık açısından üstünlüğü olduğunu ve Mâverâünnehir dihkânlarının reisleri ve etrafındaki insanları özel bir yiğitliğe sahip olduğunu söyler ve sözlerini şöyle sürdürür: “Bunlar hem hüsn-ü itaat sahibi, iyi hizmet eden, güzel giyimli insanlar olmalarının yanında sultani bir yaşam tarzına sahip olmalarıyla şöhret bulmuşlardır. Bundan dolayı eskiden halifelerin çevresinde bulunanlar, asker başları ve komutanları işte bu Türklerden oluşmaktaydı.”²⁴¹. Aynı şekilde anılan coğrafyacı, Türklerin Darul Halife memurluklarını ellerinde bulundurmanın avantajıyla zamanla halifelere üstünlük sağladıklarını ifade eder ve bunlara Eşrusne ve Ehşez'den, Afşin ve İbn-i Ebî Sâc; Semerkant'tan Merzebân İbn-i Keysefi, Soğd'dan Acif bin Anbesse ve “Behar Huzat” ve diğerlerini sultanların ümera, asker ve komutanlarından bazılarını örnek olarak verir.

Harezmi insanların gelirleri Türklerle olan ticaretlerine dayanmaktadır. Harezmi'de altın, gümüş gibi madenler bulunmadığını söyleyen İbn-i Havkal bunların servetlerini Türklerle olan ticaretlerinden ve hayvan yetiştiriciliğinden elde ettiklerini; Türklerin gelirlerinin genelde kürk ticaretine dayanmakta

²³⁹ İbn-i Havkal 1938, 191,196-197.

²⁴⁰ İbn-i Havkal 1938, 197.

²⁴¹ İbn-i Havkal 1938, 198.

olduğunu söylemektedir²⁴². Türklerin fenek (bir tür benekli tilki), samur, dala (sahra kedisi) ve bunların dışında değişik hayvan türlerinin postlarını satarak geçindiklerini söyler. Buralardan bazı tüccarların sansar ve değişik postlar ele geçirmek amacıyla Yecüc-Mecüc nahiyesine gittiklerini, buraya gidenlerin genelini sakallarını keserek, bıyıklarını kısalttıklarını, insanların Yecüc-Mecüc'ün yırtıcı insanlarından korktuklarını, eğer birisi yanlışlıkla sakallı bir vaziyette bunların bölgesine geldiğinde, Yecüc-Mecüc soyundan olan buranın hükümdarı onun sakallarını çektiğini, fakat ona aynı zamanda iyi davranarak ihtiyaçlarını karşıladığını bildirir²⁴³.

İbn-i Havkal Çaç'ın Araplar ve İranlılarla Türkler arasındaki nihai sınır olduğunu söyler. Buranın düz bir arazinin üzerinde bulunduğunu düşmanlarla Türklerin karşısındaki en büyük sınır bölgesinin burası olduğunu ifade eder. "Çaç evleri kilden yapılmıştır ve oldukça geniştir, bütün evlerinde su akmaktadır, evler genelde yeşilliklerle örtülüdür. Bu bölge Mâverâünnehir'in en güzel bölgelerindedir, birbirine yakın birçok şehre sahiptir. "Çaç'da Berek adıyla başka bir nehir daha akmaktadır ki Çaç Nehri'ne dökülür. Bu nehrin iki kolu vardır; birisi Beskam'dan diğeri Cedga'dan gelmektedir ve bu ikisinin asıl kaynakları Türk topraklarında bulunmaktadır ve Necakes'te Çaç Nehri'yle birleşmektedirler."²⁴⁴

İbn-i Havkal Türklerin yaşadıkları şehirlerden birisi olan Setkend şehrinin Türklerin toplanma yerlerinden birisi olduğunu ve genelde buradaki Türklerin Müslüman olduklarını ifade eder. Gazan ve Müslüman Herlehi Türklerinden bazı toplulukların burada yaşadıklarını ve buradaki şehir sakinleri arasında Türklerin kuvvetli olmak ve yüksek görüşlülük bakımından tanındıklarını söyler²⁴⁵. Anılan coğrafyacı bunun yanında aralarındaki mesafelerin otlaklarla çevrili olduğu Farab, Gencide ve Çaç şehirlerinde Müslüman Türklerden bin ailenin burada oturduklarını ve göçebe olan bu Türklerin çadırlarda yaşadıklarını ve binalarının olmadığını dile getirir²⁴⁶. Tıraz şehrinin Müslüman Türklerin ticaret mahallerinden birisi olduğunu ve onların burada kalelere sahip olduklarını belirtir. Türklerin dışında Müslümanlardan hiç kimsenin buraları kullanmadığını, çünkü buradan geçildiği zaman Herlehilerin (Karlukluların) otağlarında toplanmaları gerektiğini ifade eder.

İbn-i Havkal, çok büyük bir nehir olan Çaç (Seyhun) Nehri'nin Müslüman olmayan Türkler ve Müslümanlar arasında bir sınır olduğunu söyler.

²⁴² İbn-i Havkal 1938, 210.

²⁴³ İbn-i Havkal 1938, 210.

²⁴⁴ İbn-i Havkal 1938, 234.

²⁴⁵ İbn-i Havkal 1938, 236.

²⁴⁶ İbn-i Havkal 1938, 236.

Coğrafyacımız, Seyhun'un asıl kolunun Türk bölgelerinden Özkent'te kaynarak Farab'a ulaştığını, Sebran'ı geçtikten sonra Gazan Türklerinin beldelerinde bulunan bir sahradan aktığını, bir fersah aktıktan sonra Taze köyüne ulaştığını, mezbûr köyü iki menzil geçtikten sonra Harezmi Gölü'ne döküldüğünü, Seyhun Nehri'nin uzunluğunun yaklaşık olarak Ceyhun Nehri'nin uzunluğunun üçte ikisi kadar olduğunu, bu arada Taze köyünün yiyeceğinin Türkler ve Müslümanlar arasında sulh dönemlerinde bu nehir vasıtasıyla taşındığını, Köy halkı Müslüman olmakla birlikte Gazan ülkesinin bir parçası olarak sayıldığını ve Gazan Han'ın kış aylarında burada ikamet ettiğini anlatır²⁴⁷.

İbn-i Belhî bütün İran ve Turan padişahlarının Menuçehr'in soyundan geldiklerini söylemektedir. Ona göre, İran ve Turan padişahları Menuçehr'in soyundan gelen Afridun'da birleşir. Anılan yazara göre Afridun'un üç oğlu olmuştur. Birincisi Selem, ikincisi Tur üçüncüsü ise İrec'tir. O, Rum ve Mağrib'i Selem'e, Türkistan ve Çin'i Tur'a verdi²⁴⁸. Bunun yanında dünyanın ortasını teşkil eden Irak, Horasan ve Hindistan'ı da İrec'e verdi. Afridun çocukları arasında en çok İrec'i sevdiği için dünyanın ortasını ona vermiştir. Daha sonra Selem ve Tur birlik olup, İrec'i öldürdüler. Uzun bir dönemden sonra İrec'in soyundan Menuçehr ortaya çıkarak atasının intikamını Tur ve Selem'den aldı ve saltanatı ele geçirdi. Fakat Tur'un soyundan gelen Alper Tunga (Afrasyab) Menuçehr'den sonra İran topraklarını ele geçirerek on iki yıl buraya hâkim olmuştur²⁴⁹. Afrasyab buraya hâkim olduktan sonra Irak, Babil ve Kuhistan'ı tahrip ederek, buraların ağaçlarını kesti, sularını, kuyu ve kehrizlerini kuruttu, kale ve duvarlarını yıktırdı. Öyle ki burada büyük bir kıtlık baş gösterdi, bundan dolayı da insanları çok sıkıntı çekti. Bu durum, Menuçehr'in soyundan Zu bin Tahmasb'in ortaya çıkıp Afrasyab'ın üzerine yürüyerek Ceyhun'u geçinceye kadar devam etti²⁵⁰.

İbn-i Belhî, padişahlığın Afridun'un çocuklarından İrec'in soyuna kaldığını belirtir. Bu yazara göre, Afridun'un soyundan padişahlık yapan ve İrec'in intikamını almak isteyen ilk kişi Menuçehr'dir. Afrasyab ise Tur'un çocuklarıdır. İbn-i Belhî tarihçilerden birçoğunun, Tur ve Selem'in soyundan Afrasyab'ın dışında hiç kimsenin padişah olmadığını ifade ettiğini ileri sürmektedir²⁵¹. Hâlbuki onun bu görüşü, İran coğrafyası üzerinde hükümdarlık yapan kimseler için geçerlidir. Çünkü aynı yazar, Afridun'un

²⁴⁷ İbn-i Havkal 1938, 237.

²⁴⁸ İbn-i Belhî 1339, 37.

²⁴⁹ İbn-i Belhî 1339, 13.

²⁵⁰ İbn-i Belhî 1339, 38.

²⁵¹ İbn-i Belhî 1339, 12.

Turan ve Rum topraklarına yollamış olduğu çocukları Selem ve Tur'un da soyundan gelenlerin gittikleri topraklar üzerinde hükümdarlık yaptıklarını ve İran hükümdarlarıyla savaştıklarını uzunca anlatmaktadır.

İbn-i Belhî, Afrasyab'ın soy kütüğü hakkında ise şu bilgiyi vermektedir: “Nesebi tarihçiler ve nesepeçiler arasında belirtildiği gibi şu şekildedir; Afrasyab bin Faşın bin Raiermen bin Burg bin Sanyasb bin Burşesb bin Turh bin Tur bin Afridun. Ataları Türkistan'a atanmıştı ve orada padişahlık yapmaktaydılar. Kendisi de Türkistan'da yetişmişti. Keyhüsrev zamanına kadar orada uzun bir müddet padişahlık yaptı, fakat daha sonra on iki yıl İran'a hâkim oldu.”²⁵². İbn-i Belhî, Afrasyab'ı, İranlılarla olan nesep bağından dolayı, İran topraklarını işgal ederek on iki yıl buraya hâkim olduğu için İran hükümdarlarından birisi olarak saymaktadır. Bu konuda ise şunları yazmaktadır: “İran hükümdarlarının sayıları Aryalılardan sayılan ve Manuçehr'den sonra Türkistan'da ayaklanarak ortaya çıkan Afrasyab ile beraber on bir padişaktır. Bunların saltanatlarının süresi hariçten gelerek İran'ı ele geçiren ve bunun şerhi daha sonra Fars'ın hikâyesi konusunda gelecek olan Afrasyab'ın on iki yıllık istilası ile beraber iki bin beş yüz altmış sekiz yıldır.”²⁵³.

İbn-i Belhî, başında Afrasyab'ın olduğu Turan imparatorluğunu İran topraklarından kovmak isteyen ilk kişinin Keykubad'dan sonra tahta geçen torunu Keykavus olduğunu söylemektedir. Keykavus tahta geçtikten sonra makamını Türkleri buradan kovmak için Belh'e taşıdı. İbn-i Belhî, Keykavus'un Afrasyab'ın kızı ile evlendiğini söylemektedir²⁵⁴. Keykavus'un bu kadını çok sevdiğini ve kadının sihirbaz olduğunu rivayet etmektedir. Bu kadın Keykavus ile evlendikten sonra Keykavus'un oğlu Siyavuş'u görür görmez ona âşık olur. Afrasyab'ın kızı ile Siyavuş arasındaki yakınlaşmadan sonra babasından korkarak Türkistan'a firar etmesi ve orada öldürülmesi ile son bulur. Afrasyab'ın kızı Siyavuş'tan hamile kalmıştır²⁵⁵. Onu öldürünce kızını da ortadan kaldırmak ister fakat etrafında bulunan Türk büyüklerinden olan Piran adında bir adam onun kızını öldürmesine rıza göstermez ve Siyavuş'u öldürmesinden dolayı kendisini kınar. Kendisi de bu kızı ona emanet eder. Afrasyab'ın kızı Keyhüsrev adında bir erkek evlat dünyaya getirir²⁵⁶. İşte bu Keyhüsrev, Afrasyab'ın kendisiyle amansız savaşıra girdiği ve en sonunda kendisini ortadan kaldırdığı İran hükümdarıdır²⁵⁷.

²⁵² İbn-i Belhî 1339, 26.

²⁵³ İbn-i Belhî 1339, 23-24.

²⁵⁴ İbn-i Belhî 1339, 41.

²⁵⁵ İbn-i Belhî 1339, 41-42.

²⁵⁶ İbn-i Belhî 1339, 48.

²⁵⁷ İbn-i Belhî 1339, 47.

Keykavus Siyavuş'un başından geçenleri işittiği zaman inleyerek Siyavuş'u Afrasyab değil ben öldürdüm der. Giyû bin Cudruz'u meçhul bir şekilde Keyhüsrev ve anası hakkında bilgi edinmek ve onları Türkistan'dan kaçırmak için yollar. Rüstem büyük bir orduyla sınırda bulunmaktadır. Onları bulmak için harekete geçer. Afrasyab ordusunu Rüstem'in üzerine yollarsa da Rüstem onları dağıtır. Keykavus Rüstem'e Türkistan üzerine yürüyerek yanına birçok asker almasını ve Siyavuş'un evladı Keyhüsrev ile annesini kurtararak onları himaye etmesini ister. Rüstem istenildiği gibi yaparak Keyhüsrev ve annesini kurtarır. Keyhüsrev geri gelince Keykavus tahtı ona bırakır²⁵⁸.

Bundan böyle Afrasyab ile Keyhüsrev arasındaki amansız savaşlar başlamış olacaktır. Keyhüsrev ile Afrasyab arasındaki mücadele İbn-i Belhî'de şöyle geçmektedir: "Keyhüsrev tahta oturup tacını giyince Afrasyab-ı Türkî'den babasının intikamını alacağını söyledi. Herkese hazır olmasını buyurdu. İsfahan'a, Gudruz'a bir mektup yazdı. Gudruz Horasan aspehbed (eyalet ordu kumandanı)'iydi. Ona askerlerini hazırlamasını; oğlunu, birkaç kardeşi ve üç bin adamıyla birlikte Tus'a emanet etmesini ve onları savaşa göndermesini emretti. Kendisi de bu şekil yaptı ve Keyhüsrev'in amcası Zerafe'yi de Tus ile birlikte yollayarak Afrasyab'a saldırmalarını emretti. Tus'u göndermeden önce ona şöyle vasiyet etti. Kendilerinden olan ve filan nahiyede bulunan Efrud adında bir kardeşlerine oradan geçerken dokunmamalarını istedi. Aynı şekilde ordunun yolu Efrud'un olduğu bu şehre düştü. Savaş başladı ve burada bulunan Efrud bin Siyavuş öldürüldü. Bu Efrud, Siyavuş'un Türkistan sınırında Afrasyab ile yaptığı bir savaştan sonraki barış döneminde bu bölgenin asilzadelerinden olan bir Türk kadından olma çocuğuydu. Öldürüldüğü haberi Keyhüsrev'e geldiği zaman gayet müteessir oldu. Amcası Zerafe'ye bir mektup yollayarak ordunun başına geçmesini ve onları bir düzene koymasını Tus'u yakalayarak bir zincirle bağlamasını ve kendisine taraf yollamasını istedi ve o da bu şekil yaparak onu gönderdi ve kendisi de askeriyle birlikte Kasrûd Nehri'ni geçerek Türkistan'a yöneldi. Afrasyab da kardeşlerini büyük bir orduyla gönderdi. İki ordu birbirine kavuşarak savaşa koyuldular. Savaş şiddetini arttırınca Zerafe gevşeklik göstermeye başladı sancak yanında olduğu halde bir dağın üzerinde duruyordu. Bu yüzden askerin cesareti kırıldı. Hal böyle olunca Türkler ordusunu kılıçtan geçirdiler ve bu savaşta Gudruz'un çocuklarından yetmiş tanesi öldürüldü.²⁵⁹ Zerafe hezimetin ardından ordusundan geriye kalanlarla Keyhüsrev'in yanına geldi. Üzüntüsünden birkaç gün hiçbir şey yemedi. Bunu haber alan Gudruz hemen Keyhüsrev'in yanına gelerek Zerafe'den şikâyetçi oldu ve ordusunun bayrağı ile birlikte bir dağın

²⁵⁸ İbn-i Belhî 1339, 43.

²⁵⁹ İbn-i Belhî 1339, 44-45.

üzerinde durmasından dolayı ordusunun cesaretinin kırıldığını ve bu yüzden yenildiğini, çocuklarının bu yüzden hezimete uğrayarak öldürüldüklerini söyledi. Keyhüsrev onun gönlünü alarak, senin hizmetlerinin hakkı için bize düşen görev artık ordu ve hazineyi sana teslim etmektir. Ta ki Afrasyab'dan intikamını alalım. Gudruz yeri öperek benim ölen evlatlarım Şah'a feda olsun dedi. Ben senin kölenim ve senin saltanat ile kuvvetinden aldığım güçle Afrasyab'dan intikamımı alacağım dedi. Keyhüsrev bütün İran ordularına fermanlar yollayarak belirli bir vakitte Belh vilayetlerinden olan Şahsütun sahrasında toplanmalarını emretti. Ordular toplandıktan sonra orduyu düzene koydu Keyhüsrev, Gudruz'u üç ordunun aspehbend'nin emiri olarak tayin etti. Onlara orduyu dört taraftan kara ve su yollarından Türkistan'a dökeceğini söyledi..... Bir aspahtandı güçlü bir orduyla Çin tarafına, başka bir aspahtandı Hazeran tarafına ve diğer üçüncü aspahtandı da otuz bin askerle sınırların en uç noktasında bulunan Ceyhun'a yerleştirdi. Gudruz da geri kalan çocuklarıyla beraber ucu bucağı görülmeyen kalabalık bir orduyla Horasan tarafına yolladı. Kendisi de hizmetçileri ve askerleri yanında olduğu halde Gudruz'un arkasından devam etti. Gudruz Afrasyab'ın ordusuna ulaştığı zaman onunla çetin bir savaşa koyuldu ki bu savaşın hikâyesi meşhurdur. Savaş başlar başlamaz Gudruz, Türk ordusunun komutanı olan Birankurd'u karşılıklı bir vuruşma ile öldürdü. Onun Haman adındaki kardeşini de Bijen bin Giyu bin Gudruz çarpışarak öldürdü. Bunun gibi birçokları öldürüldüler. Siyavuş'un katili olan Pervin'i hemen yakaladılar. Bu savaşta öldürülen insanların sayısı haddinden fazlaydı. Keyhüsrev savaş meydanına ulaştı ve Gudruz şöyle emretti *"herkes öldürdüğü kimselerin cesetlerini kendi bayrağı altında toplansın ve esirlerin hepsini kendi sancakları altında toplasınlar ki Keyhüsrev hepsini görsün."* Derhal bu şekil yaptılar ve Keyhüsrev savaş meydanına vardığında öldürülen düşman askerlerini, esirleri ve ele geçirilen ganimetleri görünce çok mutlu oldu. Birankurd'u Gudruz'un sancağı altında öldürülmüş olarak görünce şükürler etti ve kendisine övgüler yağdırdı. Siyavuş'un katili Pervin'i, Bijen'in bayrağının altında esir olarak görünce şükür secdesi yaptı. Onu sağ olarak ele geçirmiş görünce sevindi. Onun ölünceye kadar bütün bedenini doğramalarını emretti. Daha sonra Şah çadırına giderek orada oturdu... Daha sonra üç koldan giden ordusunun zor durumda kaldığını haber aldılar. Afrasyab, Şide adındaki oğlunu kalabalık bir ordunun komutasında yola çıkarmıştı. Keyhüsrev tam teçhizatlı bir ordu ile onu karşılamaya koyuldu. İki ordu karşı karşıya geldiğinde düşman ordusunun çokluğundan dolayı Keyhüsrev tedirgin oldu. Dört günlük bir şiddetli bir savaştan sonra Keyhüsrev galip geldi ve Şide hezimete uğradı. Dörtmala Şide'yi takip ederek ele geçirdi ve oracıkta bir mızrakla onu öldürdü. Askerlerinin birçoğunu öldürerek geri kalanlarını esir aldı. Mallarını ise yağmaladılar Afrasyab evladının öldürüldüğünü duyunca matem tuttu ve

kendine gelince ucu bucağı görülmemiş bir ordu hazırladı. Aralarında öyle bir savaş koptu ki bu şekil bir savaş eşine az rastlanırdı. Sonuçta zafer Keyhüsrev'in oldu ve Afrasyab hezimete uğradı. Daha sonra Afrasyab Azerbaycan'da yakalandı ve Keyhüsrev onu öldürerek babasının intikamını almış oldu.²⁶⁰

V. Klasik ve Çağdaş Batı Kaynaklarında Turan ve İran Tanımlaması

A. Herodot'a Göre Turan Ve İran

En eski klasik tarih yazıcılarından Herodot, göçebe olan Sakaların Asya'da yaşadıklarını Masagetlerle yaptıkları savaşta yenildikten sonra batıya doğru göç ettiklerini ve Kimmerlerin yaşamış olduğu sahaya geldiklerini söylemektedir²⁶¹. Aynı tarihçi, İranlıların bütün İskitlere Saka dediklerini onları Sakai olarak adlandırdıklarını ifade etmektedir. Sakalar Çin sınırlarından Tuna'ya kadar yayılmış bir kavimdir. Massagetler karşısında ağır bir yenilgi alan Sakalar Kimmerleri kovalayarak onların yaşamış oldukları topraklara kadar girmiş ve Tuna Nehri'ne kadar inmişlerdir. Sakalar bununla da kalmamış Kafkasları aşarak Derbent üzerinden Azerbaycan'a oradan da daha güneye inerek Anadolu topraklarına inmişlerdir. Buradaki Med varlığına son vererek bütün Anadolu'ya yayılmışlar ve yirmi sekiz yıl burada hüküm sürmüşlerdir. Herodot, İskitlerin göçebe olduklarını Asya'da yaşadıklarını, Masagetler ile yaptıkları savaşları kaybettiklerini, daha sonra Aral Gölü'ne dökülen Araxes ırmağını geçerek Aryenli Kimmer ülkesine girdiklerini ifade etmektedir²⁶². Kimmerler Aryen ırkından olup Karadeniz'in kuzeyinde yurt tutmuşlardı. Sakalar onları yurtlarından ederek onların kuzeyden Kafkasları aşarak Urartu topraklarına girmelerine neden olmuşlardı²⁶³.

Herodot, Sakaların yaşamış olduğu dönemde Asya'nın çok zengin bir kıta olduğunu ve nüfusunun dolup taşıdığını ifade etmektedir²⁶⁴. İran hükümdarı Darius'un Sakaları cezalandırmak istediğini, böylece onların Medleri bahane ederek İran ülkesine saldırmalarının ve Ön Asya'ya 28 yıl hâkim olmalarının intikamını almak istediğini söylemektedir. Herodot'ta da aynen; İran, Türk ve Arap kaynaklarında olduğu gibi, dünyayı üç oğlu arasında bölüştüren bir babanın onları farklı yerlere hükümdar atması gibi anlatılan efsanenin bir benzeri anlatılmaktadır. İslami kaynaklarda dünyayı üç oğluna veren Nuh

²⁶⁰ İbn-i Belhî 1339, 47.

²⁶¹ Durmuş 2002b, 637.

²⁶² Herodotos 1991, 196.

²⁶³ Durmuş 1997, 49.

²⁶⁴ Herodotos 1991, 193.

Peygamber, İranlı kaynaklarda Rum, İran ve Turan'ı üç oğluna teslim eden Afridun ve Türk kaynaklarda dünyayı üç oğluna bırakan Oğuz Kağan efsanesinin bir benzerini Herodot tekrarlamaktadır²⁶⁵. Ona göre, Turan ülkesinin ilk sakinleri olan Sakalar, Targitaos (Turgut?) adı verilen bir babanın soyundan gelmektedirler²⁶⁶.

Ayrıca Herodot Sakaların Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda da yurt tuttuğunu ve bu denizin kıyılarında limanları bulunduğunu ifade etmektedir²⁶⁷. Dünyayı üç oğluna veren bir babadan bahseden Herodot, İranlılar, Araplar ve Türklerin yaptığı gibi, dünyayı üç oğluna dağıtan bu babanın ise Yunanlı olduğunu ifade ederek bütün ırkları Yunanlı bir babadan meydana gelen bir efsaneye dönüştürmüştür²⁶⁸. Herodot, Sakaların bir kısmının tarım ile uğraştığını, fakat onların büyük bir kısmının göçebe olduğunu ileri sürmektedir²⁶⁹. Anılan antik dönem tarihçisi, Asya'da yaşayan Argimpay, Griffon, İssedon, Neuri, Sarmat ve Massaget gibi kavimlere nazaran Sakaların en genç ırk olduğunu ve geçmişlerinin en fazla bin yıla dayandığını iddia eder²⁷⁰. Ona göre, Sakalar Asya kökenlidirler, fakat Tuna Nehri'ne kadar yayılmışlardır. Herodot yine Karadeniz'in kuzeyi için Yurcae kelimesini kullanır. Bu bölgeye Turcae adını veren kavmin Sakalar olduğu muhakkaktır. Buraya Massagetlerden kaçarak gelen Sakalar Karadeniz'in kuzeyini yurt olarak edindiler ve burada çoğaldılar. Buradaki yoğun Saka yoğunluğundan dolayı bölge Turcae olarak adlandırılmıştır. Bu P. Mela'da da Turcae olarak da geçmiş olup, bölgenin bu isimle adlandırılmasının zemininde buradaki Saka varlığından dolayı olduğu da açık bir şekilde ortadadır²⁷¹. Böylece Turan ülkesinin sınırlarının Çin seddinden Tuna Nehri'ne kadar uzanan sahadan ibaret olduğu söylenebilir. Buna göre, Turan ülkesinin ilk sakinleri de Sakalardır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Pers imparatoru Darius, Sakaları, Medlere karşı girişmiş oldukları savaşlardan dolayı cezalandırmak istiyordu²⁷². İmparatorluğunun merkezi Susa idi. Büyük bir orduyla Susa'dan yola çıktı ve öğüt verenlerin hiçbirinin öğüdünü dinlemedi. Fakat Darius'un sefere çıktığı Sakalar Karadeniz Sakalarıdır. Buradan da Medleri yenerek Anadolu'ya yirmi

²⁶⁵ Herodotos 1991, 194.

²⁶⁶ Zeki Velidi Togan bazı etimolojik çıkarımlarda bulunarak bu Targitaos'un İranlıların adına Tur dedikleri kişi veya Targitaos'un öz Türkçe bir isim olan Turgut olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.

²⁶⁷ Herodotos 1991, 198.

²⁶⁸ Herodotos 1991, 194-195.

²⁶⁹ Herodotos 1991, 198.

²⁷⁰ Herodotos 1991, 195-199.

²⁷¹ Togan, 1981, 37.

²⁷² Herodotos 1991, 215.

sekiz yıl hâkim olan Saka unsurunun denizin ötesindeki Sakalar adı verilen Karadeniz Sakaları olduklarını görmekteyiz. Darius bu seferini Kafkaslar üzerinden değil de, Trakya üzerinden yapmıştır. Trakya üzerinden Karadeniz boyunca İskitleri takip den Darius'dan sürekli olarak geri çekilen Sakalar, onu zayıflatmak ve askerlerini aç bıraktırmak suretiyle ülkesine geri göndermek zorunda bırakmışlardır. Bu sefer sonucunda eline hiçbir şey geçmeyen Darius, askerlerini alarak ülkesinin yolunu tutmuştur.²⁷³. Herodot, Darius'un yapmış olduğu bu sefer ile komşusu bulunan ana karayı boğazlara kadar ele geçirmiş olduğunu söylemektedir.

Alper Tunga'nın hayatı ile ilgili olayların en eski kaydını Herodot'un eserinde görmekteyiz. Sakalar, MÖ 653-625 yıllarında en güçlü devrelerini yaşadılar, bu dönemde Ön Asya'ya buyruk olarak, İran üzerinden Mısır'ın kapılarına kadar ilerlediler. Doğuda Çin'e, batıda Tuna ovalarına kadar uzanan topraklar üzerinde buyruk olarak bir kağanlık meydana getirdiler. Sakaların Asya'ya buyruk oldukları bu dönemde Başbuğları Modova idi²⁷⁴. Herodot'un, Sakaların Başbuğu olarak gösterdiği Modova, İran kayıtlarında Afrasyab adı ile geçer. MÖ 653-625 yıllarında, İran tarih ve destanlarında anlatılan savaşlar, özellikle İran ve Türkistan üzerinde yapılanlar, İran ve Turan savaşları adını almaktadır. İran kaynakları ise Turan Başbuğunu Afrasyab adı ile tanıtmaktadır. 12. yüzyılda yaşamış Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'te, Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügati't Türk'te "İranlıların Afrasyab dedikleri Türk Beyi'nin (Turan Padişahı) Ulu Türk Beyi Alper Tunga" olduğunu kaydederler. Herodot tarihinde kaydedilen Kyrus, İran hükümdarı Keyhüsrev'dir. Şehname'de ise İran'ı korumak üzere Turan Başbuğu Afrasyab'a karşı uzun süreli savaşlar yaptığı anlatılmaktadır. İranlılar 49 yıl devam eden Med Savaşları'nı (M.Ö.633–584) idare eden İran hükümdarı Kyrus, Herodot tarihinde İskitlere karşı da İran'ı savunmuştur²⁷⁵.

Herodot Turanlıların İranlılara olan üstünlüklerini ise şu sözlerle ifade etmiştir: "İskitlerin bir kolu olan Sakalar, Kafkasları aşarak M. Ö. 6 yılında İran'ı istila ettiler²⁷⁶, Keyhüsrev ile birkaç defa savaşarak ordularını mağlup ettiler."²⁷⁷. Herodot'un bu kaydı ile bahsettiği Sakaların başbuğları Modova idi. Çağdaş Türk tarihçileri ise Modova'dan bahsedilen Saka Turan büyüğünün Alper Tunga olduğunu diğer bölümlerde bahsettiğimiz gibi, açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Herodot devamla "Sakalar, Mısır'ın kapılarına varınca, Ön

²⁷³ Herodotos 1991, 228.

²⁷⁴ Togan 1981, 166.

²⁷⁵ Herodotos 1991, 40.

²⁷⁶ Bazı tarihçiler İran'ı ele geçiren Saka hükümdarlarının Basich (Basık?) ve Cursich (Kursuk?) adında iki Saka kral soyundan komutan olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. Ahmetbeyoğlu 2002, 524.

²⁷⁷ Togan 1981, 167.

Asya'yı işgal ederek 28 yıl bu bölgede buyruk oldular.” demektedir²⁷⁸. Tabî ki bu dönem Alper Tunga'nın İran da dâhil tüm Ön Asya'yı ele geçirdiği dönemdir. Bu dönemde Sakalar en güçlü devrelerini yaşadılar. Doğuda Çin'den, batıda Tuna'ya, güneyde Sina Çölü'ne kadar bu geniş topraklar üzerinde muazzam bir devlet kurdular²⁷⁹. Fakat Alper Tunga'nın öldürülmesinden sonra devleti zayıflamış ve ellerindeki toprakların çoğunu kaybetmişlerdir.

B. Diğer Batılı Yazarlara Göre Turan ve İran Tanımlaması

Barthold ve Frye'in düşüncesine göre, Turan kavramı Sasaniler döneminde kullanılmaya başlanmıştır²⁸⁰. Sasaniler bu kavramı idari anlamda kullanmaktaydılar ve kendi egemenlikleri altındaki saha içerisinde ülkelerinin doğu kısımlarını ifade etmek için bu tabiri kullanıyorlardı. Bunun nedeni elbette ki ülkenin doğusunda bu bölgelerde yaşayan Türk nüfustan kaynaklanıyordu. İlk zamanlar İran ülkesinin doğu bölgesine atfen kullanılan bu terim, daha sonraları bu bölgelerde yaşayan boylara atfen kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir²⁸¹. Scott Levi, İranlıların, Turan kavramını hem Türkçe ve hem de Farsça konuşan kavimler için kullandıklarını iddia etmektedir. Bu yazara göre bu kavram Türkleri değil de İran'ın doğusunda yaşayan, hem Türkçe hem Farsça konuşan göçebeleri kapsayan bir isimdi. Bu göçebeler yağmacı ve saldırganlıklarından dolayı İranlılar tarafından kötü ruhlu anlamına gelen “tura” şeklinde isimlendirilerek bu sözcüğe “an” çoğul ekini getirmişlerdir²⁸². Buna göre, Turan, İran ülkesinin doğu kısımları için kullanılan idari bir terim olmakla birlikte, bu terim 18. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiş ve bundan sonra kullanılmamıştır.

19. yüzyıl ortalarından itibaren bazı batılı etnolog ve dilbilimciler, Orta Asya dillerini ve kültürlerini kapsayan bir kavram olarak Turan terimini kullanmışlardır. Alman doğubilimci Max Müller (1823-1900), Türk, Macar, Hun ve Çin dillerini "Turan Dilleri" olarak sınıflandırır. Sonradan Ural-Altay Dilleri²⁸³ adını alan varsayımsal dil ailesi, özellikle Alman yazarlar tarafından 20. yüzyıla dek "Turani Diller" olarak adlandırılmıştı. Türkiye'de bu kavram özellikle Macar doğubilimci Arminius Vambery (1832-1913) ve Fransız tarihçi Léon Cahun'un (1841-1900) eserleriyle popülerlik kazandı²⁸⁴. Muteber

²⁷⁸ Herodotos 1991, 167.

²⁷⁹ Herodotos 1991, 166-167 vd.

²⁸⁰ Levi 2002, 390.

²⁸¹ Levi 2002, 391.

²⁸² Levi 2002, 391.

²⁸³ Yılmaz 2002, 393.

²⁸⁴ “Turan”: www.vikipedi.özgür.asiklopedi.

tarihçilerden kabul edilen Lâszlo Râsonyi de Türk ana yurdunun İndo-german ana yurdunun yanında ve ona sınır olmakla beraber bugünkü Kazakistan'da olması gerektiğini savunarak, Ceyhun'un sınır olduğu İran-Turan komşuluğunu pekiştirmek suretiyle bu teze katkıda bulunmuş, fakat bunun için belli bir tarih dilimi vermemiştir²⁸⁵.

Hint-Avrupaî terimi ilk defa 1816'da Fransız Bopp tarafından ortaya atıldı²⁸⁶. Bu terimin yanı sıra Avrupalıların Ari ırktan oldukları, bugün İran, Tacikistan, Yakın Doğu ve Kafkaslar'da yaşayan halkların da beyaz olmaları sebebiyle Ari sayılmaları gerektiği tezi ileri sürülmüş ve bu tez getirilip Helen uygarlığına bağlanılmıştır²⁸⁷. Fakat Helen uygarlığı, Eski Yunan kültürü ile Eski Mısır ve Sami kültürünün bir bileşimi olarak kabul edilmekteydi.²⁸⁸ İran'ı istila ederek Türkistan'ı ele geçirip Hindistan'a kadar merdiven dayamış olan Helen uygarlığının, Ari kültürünü etkilediği muhakkaktır. Fakat Ari kültürünü Helen uygarlığının ortaya çıkardığını söylemek bilimsellikle bağdaşmasa gerekir.

Blumenbach, ilk defa "Kafkas ırkı" terimini kullanmıştır ve ona göre, beyaz derililer ya da Kafkas ırkı ilk ortaya çıkan en yetenekli ırktı ve bütün öteki ırklar bunun yozlaşmasından ortaya çıkmıştı. Kendisi bu savını, Nuh tufanı nazariyesine dayandırmış ve ona göre, Nuh'un Gemisi Kafkaslar'ın güneyindeki Ağrı Dağı'nda karaya oturmuştu. Bu durumda insanların ve dolayısıyla Avrupalıların kökeni, eski çağ insanların inandığı gibi, Nil ve Fırat vadilerinde değil, doğudaki dağlarda olması gerekiyordu²⁸⁹. J. G. Herder ise insanların kökenini Himalayalar'a yerleştiriyordu. Buna göre, insanların ya da onların en saf biçimi olan Ariler, Asya'nın dağlık bölgelerinden gelmekteydiler²⁹⁰. Rus bilginlerden bazıları da Arileri Orta Asyalı saymaktadır²⁹¹. Rus bilim adamı V. İvanov ve T. Gramkrilidze, Aryenlerin Orta Asya'dan kuzeye Karadeniz kıyılarından Avrupa'ya ilerlediklerini ifade edilmektedir²⁹².

Ari terimi, 1790'lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Elliot Smith tarafından ortaya atılan "yayılma" teorisine göre, Mısır uygarlığını Asyalı göçmenler kurmuş ve bu uygarlığı Avrupa ile dünyanın öteki bölümlerine yaymışlardır. Kafkas ırkının Asya dağlarından gelmesi gibi, Avrupa dilleri de

²⁸⁵ Rasonyi 1996, 7.

²⁸⁶ Bernal 1998, 327.

²⁸⁷ Karatay 2003, 110.

²⁸⁸ Bernal 1998, 49-73.

²⁸⁹ Bernal 1998, 318.

²⁹⁰ Bernal 1998, 318.

²⁹¹ Aytbayev 2002b, 668.

²⁹² Aytbayev 2002b, 668.

aynı kökten gelmiş farz ediliyordu. Almanların Ur-heimat, yani asıl ana yurttan en son ayrılan oldukları için Kafkas ırkının daha saf bölümünden farz edilmesi sonucunda Almanca'nın da öteki dillerinden daha saf ve eski olduğu iddiası ortaya atıldı. Böylece İndo-German dil ailesi terimi ortaya çıktı. Bu nazariyeyi savunanlar Helen medeniyetinin, Eski Mısır ve Sami medeniyetinin birleşimi olduğu görüşünü savunan Herodot'u kesinlikle reddetmektedirler²⁹³.

Ari ırkının Asya kökenli olduğunu savunan bilim adamları, Ural-Altaylar arasından çıkan Türklerin, Ari yurtlarını istila ettiklerini ve onları yok ettiklerini ileri sürmektedirler. Orta Asya'nın, Hindistan ve civarının esasen Ari ırkının atalarının yurdu olduğunu ileri süren batılılar 18. yüzyıldan itibaren Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Endonezya toprakları üzerine doğru bir istila hareketine girişmişler ve bunu da Ari ırkının ata yurtlarına geri dönüşü olarak adlandırmışlardır.

Bu bilim adamlarına göre Hint-Avrupaî dil grubuna Slavyan, German, Romen, İran dilleriyle, Kuzey Hindistan ve diğer bazı bölgelerde kullanılan diller girmektedir. İ. M. Dyakonoff'a göre ise bu dil ailesi, yaklaşık olarak MÖ 5. binyılda Tuna, Rhein ve Volga arasında şekillenmiş ve ancak üçüncü bin yıldaki yükseliş ve düşüş sürecinde, kuzeye ve güneye doğru, ilk anavatanlarına doğru yayılmaya başlamıştır. Yine Dyakonoff'a göre, hayvancılığın gelişmesi ve eski doğu medeniyetinden tekerlekli yük arabalarının alınmasıyla birlikte, Kafkaslar ve Tuna civarı yoluyla Hındo-Avrupaîlerin doğu göçü başlamıştır. Hâlbuki Rus tarihçisi, etnolog, coğrafyacı ve etnogenez tezinin Rusya'daki öncüsü Prof. L. N. Gumilev, aksi görüş savunarak tekerlekli arabaların, kağnıların, üzengi ve denk takımlarının ilk defa Hunlar ve Göktürkler tarafından icat edildiğini ileri sürer.

Batılı kaynaklar Turların, Arilerin ve Hion kabilelerinin aynı ve eski tanrılara taptıklarını birbirlerine karşı zafer kazanmak için aynı Tanrı'ya dua ettiklerini ve birbirlerine yakın dille konuşan Ariler, Turlar ve Hion kabileleri arasındaki savaşların Ari-anam, Vayca sınırlarında, Amuderya ve Sır-Derya sahillerinde, Hazar, Aral, Volga ve Kama kıyılarında gerçekleşmiş olduğunu söylemektedirler. Yankıları Avesta, Dara yazıtları ve yaşlılara yansıyan bu savaşların Zerdüş zamanından daha önce, MÖ II. Binyıl ortalarıyla I. Binyıl başlarında vuku bulmuş olduğu kesindir. Bazı batılı bilim adamları Türkistan bölgesinin ilk sakinleri olan Sakaların, Aryanî Sarmatlar olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki Orta Asya'ya giden ilk Bizans elçisi olan Zemarkhos, Göktürkler'e elçi olarak geldikten sonra Göktürkler hakkında Bizans imparatoruna raporunu sunarken Göktürklerin eskiden kendilerine Saka

²⁹³ Bernal 1998, 515.

dediklerini fakat şimdi Göktürk olarak kendilerinden bahsettiklerini kaydetmiştir²⁹⁴. Zemarkhos ayrıca Göktürk kağanının Bizans imparatoruna karşı İskit alfabesiyle yazmış olduğu mektubu vermiştir²⁹⁵. Turlar diye İranlı kaynaklardan alıntı yapan batılı bilim adamları elbette bunun Türkleri işaret ettiğini kabul etmektedirler. Bunun yanında Dara yazıtlarında geçen, "Sivri uçlu miğferler giyen savaşçıların" da Sakalar olduğu bilinmektedir²⁹⁶.

Vallois'e göre, Türk, Türk-Tatar veya Turan ırkının bazı fiziksel (görünür) beden özellikleri Moğol ırkına benzediği için, çoğu araştırmacılar, Turanlıları sarı ırktan saymışlardı. Oysa Turanlıları beyaz Kafkas ırkının Orta Asya'ya doğru uzanan dalı veya kolu saymak daha doğru olur. Turan düzlüklerinde göçebelik yapan Türkler'in, Moğollar'la karışmış bulunmaları olasıdır. Weiner, Anadolu ırkının Küçük Asya'dan Pamir'e kadar uzanan vadilerde yaşadığını, Ermeni veya Kafkas ırkının alt grubu olan Dinarik ırkla benzerlikleri nedeniyle, Avrupa kökenli sayıldıklarını söylüyordu²⁹⁷. Kısa boy, kalın gövde, yuvarlak ve büyük baş, geniş yüz, çıkık elmacık kemikleri, geniş burun kanatları, kalın kaşlar, çekik gözlerin ifade ettiği Asyalı tipi, Roux'u Turan ırklarını proto Türk oldukları gerçeğine ulaştırmıştır²⁹⁸.

Greklerle temastan önceki Saka dininde Şamanizm'e ait önemli kalıntılar bulunmaktadır. Sakalar'da da Şamanların var olduğu Herodot tarihinden öğrenilmektedir. Şamanizm İskitler aracılığı ile Traklar'a da geçmiştir. Ancak, V. F. Müller'e göre, İskitler birçok halkın birleşiminden oluşmuş bir topluluktur. Bu bakımdan aralarında Türk halkları da bulunmaktadır. Sakalar'ın bizi ilgilendiren yanı buradan gelir. Neumann, İskitçe özel adlar üzerine yaptığı bir araştırma sonucunda, İskitler'in tümüyle Ural-Altay halkı olduğunu savunmuştur. Geza Nagy de bu görüşe katılmaktadır.

Turan ülkesinin en eski unsuru Sakalardır. İranlılar, Turan adını ilk olarak Saka Türklerine takmışlardır. En eski Pers yazıtlarından da İranlıların doğu komşuları olarak Sakalar'dan bahsedildiğini Dara'nın Bihistun kitabesinde görmüştük²⁹⁹. Eski Grek klasik kaynaklarında Turan topraklarında yaşayan ırklardan "Skudai" olarak bahsedilmektedir³⁰⁰. Bu isim bize Turan topraklarının ilk sakinleri olan Saka Türklerini akla getirmektedir. Turan toprakları üzerinde

²⁹⁴ Ayrıca VI. tarihçilerinden Menandros da Türklere eskiden Saka dendiğini ifade etmiştir. Bkz. P'yankov 2002, 615.

²⁹⁵ Ligeti 1998, 62

²⁹⁶ Çay-Durmuş 2002, 577.

²⁹⁷ Güvenç 1997, 22.

²⁹⁸ Roux 1991, 43-44.

²⁹⁹ Çay-Durmuş 2002, 575.

³⁰⁰ Ayda 1979, 288.

yaşayan Türk kavminin hangisi olduğu M. Ö. 8. yüzyıldan sonra daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemden sonra yazılan klasik kaynaklar Saka-İskit isminin Grek telaffuzu olarak Skythai şeklinde belirterek bizim için bu topraklar üzerinde yaşayan hakim Türk unsurunun Sakalar olduğunu belirgin hale getirmiştir. Klasik kaynaklardan Hipokrates'te, Strabon'un coğrafyasında, Thuklides'in Pelopenler ile Atinalılar arasındaki savaşında, Ksenopon'un "Pers kralı Kyros" adlı eserinde de İskit adı geçmekte ve bunların yaşantıları hakkında etraflı bilgiler verilmekle beraber isimleri Skityhai olarak geçmektedir³⁰¹.

Bununla beraber batılı kaynaklar Sakaların kimliği üzerinde çok farklı tezler üzerinde durmuşlardır. Bunlardan bazıları onların Ari ırkından olduklarını, bazıları Slav ırkından oldukları ve bazıları da onların Turanid ırktan olduklarını söylemekle beraber Tatar, Moğol ve İran-Turan karışık ırklardan olduklarını söyleyenler de olmuştur³⁰². Sakaların Aryen ırkından olduğunu ileri süren batılı bilim adamlarının başında Zeus, Müllenhoff, Tomaschek, Fressel ve Wilser gelmektedir³⁰³. Bu bilim adamları iki ırkın da sahip oldukları dil ve din benzerliklerinden yola çıkarak Sakaları Aryen ırkına dâhil etmişlerdir. Hâlbuki Perslerin Orta Asya'ya yönelik nüfuz hareketleri eski Persçe'nin kalıntılarının buralarda olmasını ve Sakalardan bazı toplulukların bu nüfuz çalışmalarını sonucunda eski İran dinlerini benimsemiş olmaları normal gözükmektedir³⁰⁴.

Albert Herrmann Amirgi Sakalarını doğu İran halklarından saymıştır. Kretschmer İskitler arasında bulunan Ari topluluklarından yola çıkarak Turan topraklarının bu ilk sakinlerini İskitler ve İranlılar arasındaki kültürel yakınlıktan dolayı Aryen ırkından saymaktadır. Junge ise Sakalarla İranlıları akraba kavimler arasında saymıştır. Von der Osten ise Sakaların Hint-Avrupa ırklarından olduklarını Türklerin göç dalgaları halinde Sakalar arasına girdiklerini ifade etmiştir. Bunlara ek olarak Potratz, Rostovtzeff, Grosset gibi bilim adamları da Sakaların kullanmış oldukları dil içerisindeki eski Persçe sözcüklerden yola çıkarak bunların Ari ırkına mensup olduklarını iddia etmişlerdir³⁰⁵.

Sakaların Turan ırkından olduğunu etraflıca ortaya koyan batılı bilim adamı B. G. Niebuhr'dur. Sakaların Turan ırkından olduğu 19. yüzyılın başlarından itibaren ileri sürülmeye başlanmıştır. Niebuhr, Sakaların Tatar veya Moğol olabilecekleri ihtimali üzerinde durmaktadır. Onun en büyük dayanağı İskitler ile Tatarlar arasındaki kültürel benzerliklerdir. Bu fikri, Yunan tarihi

³⁰¹ Çay-Durmuş, 2002, 576.

³⁰² Güvenç 1997, 24.

³⁰³ Çay- Durmuş, 2002, 580.

³⁰⁴ Comparetti 2002, 159.

³⁰⁵ Çay-Durmuş 2002, 580.

zamanlarından Grote de kabul etmektedir. Bunların dışında Sakaların Turan ırklarından olduğunu ileri süren diğer bir tarihçi ise Neumann'dır. Atlı göçebe bir kavim olmalarından yola çıkarak onların Moğol, Türk veya Tatar olabilecekleri ihtimali üzerinde duran diğer bir batılı yazar ise Kieperttir³⁰⁶. Bunlara ek olarak Sakaların, Turan halklarından olduğunu ileri süren batılı tarihçilere Nagy'i de örnek olarak verebiliriz.

Mordtmann, yaylak Sakalar ve sivri başlıklı Sakalara ait çivi yazılı tabletleri çözümlenerek suretiyle bunların kullanmış oldukları dilin Türkçe'ye olan benzerliklerinden yola çıkarak onların Türk olduklarını savunmuştur. Kuun da elde edilen bulguların göstermiş olduğu gerçeklerden yola çıkarak en azından Saka toplulukları içerisindeki Türk boylarının varlığının kaçınılmaz olduğunu söylemiştir³⁰⁷. Yine batılı bilim adamlarından Minns yazılı kaynakları ve birçok arkeolojik bulguları inceleyerek onların Turan kavimlerinden birisi olduklarını kabul etmiştir. Franke ve Mayer de Ceyhun'un kuzeyinde meskün olan Sakaların Türk soyundan gelmiş olabileceklerini ifade etmişlerdir. Huntingford Sakaların Tatar veya Moğol ırkına mensup olabileceklerini; Ruben ise Sakaların dillerinin İranî bir dil olmasına rağmen, onların yaşantı bakımından İranlı olmadıklarını ve gelenek, görenek açısından Türklere benzediklerini ifade etmiştir³⁰⁸.

Türklerin ilk anayurtları hakkında en etraflı çalışan Nemeth ise Turan topraklarının aksine Türklerin yaşamış olduğu yerlerin, günümüzde yaşayan Ural kavimleri ile Türkler arasındaki dil benzerliğini göz önünde bulundurmamak suretiyle Türklerin ilk anayurtlarının Batı Asya'da, Aral Gölü çevresi ile Ural ve Altay arasındaki bozkırlarda, genelde bugünkü Kazakistan toprakları üzerinde olduğunu ifade etmektedir³⁰⁹. Fakat bunun aksine Türk varlığının başlangıcı olarak kabul edilen atlı³¹⁰ savaşçı çoban kültürünün merkezi olarak İranî tabirle Turan toprakları ve Kazakistan Türklerin anayurtları olarak işaret edilmektedir. Türklerle Moğollar ve Tunguzlar arasındaki akrabalık ilişkilerini ortaya koymak suretiyle bunları Altay kavimleri³¹¹ olarak niteleyen Alman Wiedemann, Fin Castren ve Alman Schott; Türklerin anayurdunun Altaylar olduğunu ortaya atmışlar³¹² ve Macar Vambrey ile Rus bilgin Aristov bu görüşü kuvvetli bir şekilde desteklemişlerdir³¹³. Avusturyalı bilgin Tomaschek, Türklerin

³⁰⁶ Çay-Durmuş 2002, 581.

³⁰⁷ Çay-Durmuş 2002, 581.

³⁰⁸ Çay-Durmuş 2002, 581.

³⁰⁹ Rasonyi 1996, 3.

³¹⁰ Appa 2002, 572 vd.

³¹¹ Koppers 2002, 316.

³¹² Yılmaz 2002, 393.

³¹³ Öztuna 1977, 19.

anayurdunun Baykal Gölü'nün doğusunda olduğunu iddia etmiş; İngiliz Parker ile Fin Türkolog Ramstedt ise Türklerin ilk anayurdunun daha doğuda Mançurya'da, Kingan dağlarının eteklerinde olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır.

Batılı kaynaklarda İskender istilasından sonra Türklerin doğuya doğru çekildiklerinden ve daha sonraları Hunların tazyikinden dolayı Proto-Fars kavimlerin geri çekilip bölgenin tekrar Türkleştiğinden bahsetmektedir³¹⁴. Batı Türkistan'da kurulan Kuşan, Akhun, Batı Göktürk devletleri ile Oğuzların istilası Afganistan ve Horasan'daki Türk nüfusunun tekrar yoğunlaşmasına neden olmuştur. Fakat bu, Türklerin bölgeye ilk defa gelişleri olmamakla beraber, İskender istilasından sonra doğuya çekilen Türk nüfusunun tekrar Maveräünnehir ve Horasan topraklarına geri dönüş hareketi olarak kabul edilmektedir.

MÖ 450'li yıllarda Sabirlerin yurtlarını bırakarak göçlerine neden olan Avarlar, ilk defa bu tarihte adlarını dünyaya duyurdular. Sabirlerin yurtlarından kaçmaları neticesinde önlere çıkan Ogurlar, Onougurlar ve Sarı Ogurları yerlerinden ederek onların Kafkasya ve Karadeniz bölgelerine kaçmalarına neden oldular. Sabirleri yerlerinden eden Avarlar bu göçten sonra MÖ 350'li yıllarda Kafkaslarda gözükmeye başladılar³¹⁵. Kendilerine Ruan-ruan ve Juan-juan adı da verilen Avarların gerçek adları hakkında tam bir kanıya varılamamıştır. Kendilerine Türkçe "apar"³¹⁶ denilen ve karşı koyan, çok direnen anlamlarına gelen Avarlara bu adı Latinlerin takmış oldukları tahmin edilmekle beraber, Çinliler Juan-juan şeklinde isimlendirmişlerdir³¹⁷. Bunun yanında 385 ve 534 yılları arasında Çin'in kuzey Vey sülalesi ile giriştikleri savaşlar sırasında Çin kayıtlarına yoğun olarak giren Avarları, Çin kayıtları, "Şyung-nu" şeklinde de adlandırmıştır³¹⁸. L. N. Gumilev ise Avarların Hionitler gibi, Turanlıların soyundan geldiklerini söylemektedir³¹⁹. Hem Asya, hem de Avrupa Avar devletlerinin başında kağan unvanı taşıyan bir hükümdar bulunmaktaydı. Kağan'dan sonra ise Yuğruş adını taşıyan vezirler gelmekteydiler. Avarlarda ayrıca bir de, Tudun rütbesi bulunmaktaydı ve daha çok başkomutan için kullanılan bu unvana genelde kağan sahipti.

³¹⁴ P'yankov 2002, 613-614.

³¹⁵ Szadeczky 2002, 284.

³¹⁶ Grenard 1992, 18.

³¹⁷ Öztuna 1977, 64.

³¹⁸ Sinor 2002, 393.

³¹⁹ Süleymanova 2002, 676.

Sonuç

Turan sözcüğü hakkında üç farklı görüş olduğunu söylemek mümkündür. Birinci olarak Turan sözcüğünün İran'ın doğusunda yaşayan göçebe kavimlerin yaşamış olduğu toprakları tanımlamak üzere Turanî kavimlerin yaşadığı topraklar anlamında kullanılmış, eski Persçe bir sözcük olduğu yönündeki görüştür. Kavram kök olarak “Tur” sözcüğünden gelmekle beraber “Tur”, Turanî kavimlerin atası olarak kabul edilen kişiye verilen bir isimdir. Tur sözcüğünün sonuna getirilen Farsça “an” çoğul ekiyle b kavram “Turan” şeklini almıştır. Bununla beraber Turan'ın belirli bir ırkı tanımlamak üzere kullanılmış olduğu söylenememekle beraber, Türkler de bu Turan sözcüğü ile kastedilen kavimler arasına girmektedir.

Turan hakkındaki ikinci görüşe göre ise yine Farsça “Tura” şeklinde ifade edilen ve karanlık ruhlu, vahşi, saldırgan anlamlarına gelen bir sözcükten kaynağını aldığını ve İranlıların aralarındaki savaşlardan dolayı doğu sınırlarında yaşayan göçebe kavimleri bu şekilde ifade ettiklerini ve onların ülkelerini ifade etmek amacıyla bu sözcüğün başına “an” çoğul ekini getirmek suretiyle buna Turan dediklerini ifade etmişlerdir ki bu görüş genelde batılı tarihçiler tarafından kabul görmüştür. Hatta batılı tarihçiler bu tanımdan yola çıkarak İranlıların doğu sınırlarında yaşayan göçebelerin ülkeleri için şeytanın ülkesi anlamında Turan dediklerini, bunu da onlarla yapmış oldukları savaşlara ve buradaki göçebelerin İran toprakları üzerine yapmış oldukları istilalara bağlamaktadırlar.

Üçüncü görüş ise bu kavramın Sasaniler döneminde ortaya çıktığı ve genelde idari amaçla kullanıldığı yönündeki görüştür. Buna göre, Sasaniler dönemi İranlıları ülkelerinin doğu satraplıklarına genel olarak Turan adını vermişlerdir. Buraya İran'ın karşıtı olarak Turan denmesinin nedeni ise buradaki göçebelerin tam olarak İranî olmamalarından kaynaklanmaktadır. Doğu satraplıklarında yaşayan göçebeler hem İran dilini ve hem de Türk dillerini konuşmaktaydılar ve aralarında ulusal bir birlik yoktu. Bu nedenle Sasaniler buradaki satraplıklarının farklı boy ve budunlardan oluşmuş topluluklar olması hasebiyle bunların üzerinde yaşamış oldukları eyaletlere Turan adını vermişlerdir. Buna da Sasani hükümdarlarından Ardaşir'in kendine takmış olduğu “şahan şah-ı iran ve an iran” yani İranlıların ve İranlı olmayanların şahı anlamında kullanmış olduğu lakabından yola çıkarak Sasani imparatorluğunun çok uluslu yapısını örnek göstermek suretiyle İranlılardan oluşmayan topraklarını Turan şeklinde adlandırdıklarını ifade etmişlerdir.

Bütün bu farklı görüşleri teker teker incelediğimizde, karşımıza şu sonuç çıkmaktadır: İranlılar doğularında yaşayan kavimleri Turan olarak adlandırmışlar ve Ceyhun Nehri'nin kuzeyinde yaşayan bütün kavimleri bu

isimle adlandırmışlardır. Buna göre, İran ve Turan arasındaki doğal sınır Ceyhun Nehri'dir. İranlıların Tran kavramıyla sadece Türkleri kastetmemekle beraber, Turan ırkının atası olan kişiyi Tur olarak isimlendirmeleri ilk etapta Türk adını vermektedir.

Bununla birlikte İran kaynakları Turanlıların başında Afrasyab adında bir Türk büyüğünün olduğu bir cihan imparatorluğundan bahsetmektedirler. Bu kaynaklara göre, devlet bir Turan devleti başında bulunan imparator ise bir Türk'tür. Bilimsel veriler ışığında elde edilmiş bilgilere baktığımız zaman, İranlıların kendileri ile amansız mücadelelere girişmiş oldukları bu imparatorluğun MÖ 555'li yıllarda İranlıların kendileri ile savaştıkları Saka Turan imparatorluğunu ve başlarındaki hükümdarın da Alper Tunga adındaki acun beyini işaret etmektedir. Saka Turan İmparatorluğu ile Alper Tunga "Turan" sözcüğün ilk olarak ortaya çıktığı ve İran kaynakları Avesta ve Şehname'nin "Turan" adını verdikleri bu imparatorluk bizim için bu kavramın köklerine inmemiz açısından önemli olup, Turan kavramının ortaçağlarda ortaya çıkmadığını ve milattan önceki birinci bin yılda da kullanılan bir kavram olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bunun yanında İran kavramına gelince, bu kavramın kaynağını Ari veya Aryen sözcüğünden almış idari bir sözcük olduğunu görmekteyiz. İran, Aryen ırklarının üzerinde yaşamış olduğu coğrafya anlamına gelmekle beraber genelde ülke anlamında kullanılmıştır. Bu kavram her hangi bir Aryen kavmi için özel kullanılmış bir sözcük değildir. Aynı zamanda Fars ırkının bir karşılığı olarak da kullanılmamaktadır. Ari ırklarının yaşamış olduğu ülke anlamında kullanılmış olup, Ari ırkına izafeten eski Perslerin kendi kaynaklarında ifade ettikleri "ir" veya "iry" köklerine "an" çoğul ekini getirerek Arilerin ülkesi anlamında "İran" şeklini vermişlerdir. Buna göre İran ülke anlamındadır ve herhangi bir Aryen ırkının tam olarak karşılığı değildir. Öyleyse bugünkü anlamda Farsları içine alan İran ve Türkleri de içine alan Turan kavramı genel bir isim olup, bu çatı altındaki birçok boy, budun ve ırkı kapsayan terimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmetbeyoğlu 2002 Ahmetbeyoğlu, Ali, “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri” *Türkler*, C. II, Ankara, 2002, s. 522–529.
- Akbulut 2002 Akbulut, Dursun Ali, “Mevaraünnehir ve Horasan’da Türkler”, *Türkler*, C.I, Ankara, 2002, s. 832–843.
- Aksoy 2002 Aksoy, Mustafa, “Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alper Tunga (Efrasyab)”, *Türkler*, C. III, Ankara, 2002, s. 554–568.
- Alemanı 2002 Alemany, Agusti, “Batı Avrasya Steplerinde Türk ve Alan Halkları Arasındaki Tarihi Bağlantılar” (çev-Nurşen Özsoy) *Türkler*, C II, Ankara, 2002, s. 530–535.
- Appa 2002 Appa, Adilhan, “Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni” *Türkler*, C. II, Ankara, 2002, s. 572–590.
- Atalay 2002 Atalay, İbrahim, “Türk Dünyasının Coğrafyası” *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 243–260.
- Ayda 1979 Ayda, Adile, “Etrüskler’le İskitler Arasındaki Benzerlikler”, C. VIII, *TTKB*, (1979).
- Aytbayev 2000a Aytbayev, Abdulhalik, “Massagetler Hakkında Eski Kaynaklar” (Çev-Kezban Acar) *Türkler*, C. 1, Ankara, 2002, s. 632–636.
- Aytbayev 2002b Aytbayev, Abdulhalik, “İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Serüvenleri” *Türkler*, C I, Ankara, 2002, s. 665–672.
- Barthold 1990 Barthold, Vasili Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz-Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Bayat 2002 Bayat, Fuzuli, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler” *Türkler*, C. III, Ankara, 2002, s. 520–526.
- Baykara 2002 Baykara, Tuncer, “Türklüğün En Eski Zamanları” *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 279–308.
- Bernal 1998 Bernal, Martin, “Kara Atena, Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi” (Çev-Özcan Büze), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Comparetti 2002 Comparetti, Matteo, “Soğdiyana Tarihine Giriş”, (çeviren belirtilmemiş), *Türkler*, C. II, Ankara, 2002. s. 157–169.

- Cöhce 2002 Cöhce, Salim, “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar”, *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 816–821.
- Cüveyni 1998 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev-Mürsel Öztürk), Ankara 1998.
- Çay-Durmuş 2002 Çay, Abdulhaluk M.-İlhami Durmuş, “İskitler” *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 575–596.
- Duralı 2002 Duralı, Şaban Teoman, “Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması” *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 336–350.
- Durmuş 1997 Durmuş, İlhami, “Saka-Pers Mücadelesi” *Bilig*, 4 Kış 1997, s. 49-53.
- Durmuş 2002a Durmuş, İlhami, “İskitlerin Kimliği” *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 620–627.
- Durmuş 2002b Durmuş, İlhami, “Sarmatlar” *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 637–647.
- Esin 1972 Esin, Emel, *Türk Kültürü El Kitabı*, MEB Yay, İstanbul, 1972.
- Ercilasun 1982 Ercilasun Ahmet Bican, *Türk Tünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, 1982.
- Firdevsi 1974 Firdevsi, *Şehname*, C.4, (Trc. N. Lügal), İstanbul, 1974.
- Günaltay 1987 Günaltay, Şemsettin, *İran Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
- Güvenç 1997 Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 1997.
- Grantovski 1359 Grantovski E. A, *Tarih-i İran Zaman-ı Bastan ta Emruz*, (Trc-Keyhüsrev Kişaverzi), Tahran, 1359.
- Grenard 1992 Grenard, Fernand, *Asya’nın Yükselişi ve Düşüşü*, (Çev. Orhan Yüksel), MEB Yay, İstanbul, 1992.
- Herodotos 1991 Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Trc. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Hourcade 2000 Hourcade, Bernard, “İran”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 392–394.
- İbn-i Belhî 1339 İbnü’l-Belhî, *Farsname*, (Tashih-Guy Le Strange, Reynold Elen Nikolsen) Tahran 1339.

- İbn-i Havkal 1938 İbnü'l-Havkal, *Suret'ü-l Arz*, (Farsça Çevirisi-Dr. Cafer Şiar), Liden, 1938.
- İran UNESCO 1963 *İran UNESCO Milli Komisyonu: İranışa*, I. Cilt, Tahran, 1963.
- Kafesoğlu 2002 Kafesoğlu, İbrahim, "Tarihte Türk Adı", *Türkler* C. I, Ankara, 2002, s. 309–316.
- Kaplan 2002 Kaplan, Mehmet, "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı" *Türkler*, C. III, Ankara, 2002, s. 511–519.
- Kataray 2003 Karatay, Osman, *İran ve Turan; Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Orta Doğu*, Ankara, 2003.
- Karatay 2005 Karatay, Osman, "Alper Toņa ve Oğuz Han: Turan'da Bir Dönem, İki Gelenek", *Turan*, Sayı 2, Güz 2005, s. 113-117.
- Karatay 2011 Karatay, Osman, *Türklerin Kökeni*, Ankara, 2011.
- Kaşgarlı 2004 Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati't Türk*, C.I, II, İstanbul, 2004.
- Kırzıoğlu 1953 Kırzıoğlu, Fahrettin, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953.
- Koppers 2002 Koppers, Wilhelm, "İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik" *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 317–335.
- Levi 2002 Levi, Scott C, "Orta Çağ Asyası'nda Türkistan ve Turan" *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 389–393.
- Lajos 1998 Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, AÜ Basımevi, Ankara, 1998.
- Mansel 1971 Mansel, Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yay, Ankara, 1971.
- Meşkur 1336 Meşkur, Cevad, *Tarih-i İran Zemin*, Tahran, 1366.
- Memiş 1987 Memiş, Ekrem, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.
- Minorsky 1988 Minorsky, Vladimir, "Turan", *MEB İA*, C. 12/2, İstanbul, 1988, s. 107–113.
- Narain 2002 Narain, Awadh, "Kuşan Devleti" (Çev-Murat Yaşar) *Türkler*, C.I, Ankara, 2002, s. 822–827.
- Naskali 2000 Naskali, Esko, "İran", *TDVİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 394–35.
- Mackenzie 1998 Mackenzie, David N, "Eran, Eranşahr", *Encyclopedia Iranica*, (www.iranicaonline.org), 15.10.1998.

- Ortaylı 1996 Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turan Kitabevi, Ankara, 1996.
- Orkun 1936 Orkun, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, C. I, İstanbul, 1936.
- Ögel 1993 Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, TTK Yay, Ankara, 1993.
- Özgüdenli 2000 Özgüdenli, Osman Gazi, “Maveraünnehir”, *TDVİA*, C. 28, İstanbul, 2000, s. 177–180.
- Öztuna 2000 Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. I, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Öztürk 1980 Öztürk, Ali, *Çağları İçinde Türk Destanları*, Emek Matbaacılık, Mart, 1980.
- P’yankov 2002 P’yankov, Igor V, “Sakalar”, (Çev-Zülfiye Veliyeva), *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 611–619.
- Rasonyi (Trs) Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, TKAE Yay:39, Seri III, Sayı 111, (Trs).
- Reisneya (Trs) Reisneya, Rahim, *Azerbaycan der Seyri Tarih-i İran*, Tahran, (Trs).
- Roux 1991 Roux, Jean Paul, *Türklerin Tarihi*, (Çev. Galip Üstün, Milliyet Yayınları:74) Mart, 1991.
- Satrapı 2002 Satrapı, Mariane, “Persepolis”, www.kitapturk.com, Eylül, Paris 2002.
- Sinor 2002 Sinor, Denis, “Gök-Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı”, (Çev. Talat Tekin), *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sultanov 2004 Sultanov, T. İ, *Türkün Üç Bin Yılı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Süleymanova 2002 Süleymanova, Sevda, “Kafkasya ve Avarlar”, (Çev. Bilgehan A. Gökdağ), *Türkler*, C. II, Ankara, 2002, s. 674–686.
- Szadeczky 2002 Szadeczky-Kardoss, Samuel, *Avarlar*, (Çev. Ruşen Sezer), *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2002.
- Taberi 1991 Taberi, M. Cerir, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. II, (Çev. Z. Kadiri Ugan), İstanbul, 1991.
- Temel Britanica* 1993 Temel Britanica, “İran Maddesi”, C. 9, İstanbul, 1993, s. 67–74.

- Tezcan 2002 Tezcan, Mehmet, “Kuşanların Menşei”, *Türkler*, C.I, Ankara, 2002, s. 790–815.
- Togan 1981 Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. I, Aksiseda Matbaası, İstanbul, 1981.
- Togan 2002 Togan, Zeki Velidi, “Türk Destanlarının Tasnifi” *Türkler*, C. III, Ankara, 2002, s. 502–510.
- Tuğuşeva 2002 Tuğuşeva, Liliya Yu, “Göktürkler ve Toharlar Arasındaki Münasebetler”, *Türkler*, C II, Ankara, 2002, s. 152–156.
- Turan 1969 Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C.I, MEB Yay, İstanbul, 1969.
- Türkan 2002 Türkan, Reha Oğuz, “Türk Tarihi Tezleri”, *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 410–424.
- Ünal 1975 Ünal, Tahsin, *Türkün Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Konya, 1975.
- Yörükân 2004 Yörükân, Yusuf Ziya, *Ortaçağ’da Türkler*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yılmaz 2002 Yılmaz, Emine-Demir, Nurettin, “Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi”, *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 394–402.
- Wiesehöfer 2003 Wiesehöfer, Josef, *Antik Pers Tarihi*, (Çev. M. Ali İnci) Telos Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- www.kıbrıs1974.com., “Turan Tarihi”, 01.02.2008.
- www.vikipedi.org., “Turan Maddesi”, 13.07.2011.
- www.vikipedi.org., “Aryen Mitolojisi”, 14.10.2011.